

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

MAGYAR ELEMEL AZ EURÓPAI NYELVEKBEN.

(Mutatvány *Die ungarische Sprache* c. könyvemből).¹

A művelődéstörténeti kutatásnak mintegy szállóigéjévé vált, hogy minden nép sokat tanult és sokat vett át másoktól. Így a magyar nép is igen sok művelődési elemet vett át a megfelelő szavakkal együtt azoktól a népektől, amelyekkel a nemzetek sorsánál fogva a történelem folyamán érintkezett. De az egymással tartósan érintkező népek közt a hatás rendesen kölcsönös (hacsak az egyik nép teljesen bele nem olvad a másikba). Jóllehet a magyar nyelvre vonatkozólag egyelőre csak valamelyes pontossággal is alig állapíthatjuk meg, hogy mit vett át és mit adott más nyelveknek, mégis már ama kevésből is — amit eddig tudunk — kitűnik, hogy a mérleg egyik oldala jóformán fölér a másikkal. Zavarólag hat ez irányú munkálkodásunkban ama források egyenlőtlensége és kevés volta, elégtelensége is, amelyekből a jövevényszókra vonatkozó eddigi értekezések meríthettek. Az erdélyi-szászban, a románban és a ruténban meghonosodott magyar szavak az illető élő népnyelvekre való tekintettel — s ezért meglehetősen teljességgel — vannak kimutatva, de az egyéb északi szláv nyelvekben és valamennyi déli szláv nyelvben a magyar elemek csupán irodalmi, főképen szótári alapon vannak tárgyalva, a szótárak pedig jórészt csak fölületesen, hiányosan veszik tekintetbe a népnyelvet. Az eddigi vizsgálatokból már megállapíthatni egyrészt azt, hogy a magyarságra legerősebb hatással voltak a déli szláv nyelvek, a román pedig a legkisebbel, másrészt azt, hogy a magyar legerősebben hatott a románra és a déli szláv nyelvekre (szlovén, horvát, szerb), az északi szláv nyelvek közül a tótra meg a ruténra; említésre méltó befolyással volt továbbá a magyarországi német nyelvjárásokra s egy kevésbé hatott a lengyelre is.

Százakra rúg már eme fölsorolt nyelvekben a kimutatott

¹ *Prohászka János* fordítása, a szerzőnek egy-két javításával.

magyar jövevényszók száma. Az olyan szók, mint *város*, *bíró* és egyebek messze elterjedtek a balkáni szláv nyelvekben, sőt még a törökben is találunk magyarból vett szavakat. E szók közül egyeseknek nagy művelődéstörténeti jelentőségük van. Figyelemre méltó pl., hogy a magyar *Rákos* szó, amely a leghíresebb gyűléseknek, a magyar országgyűléseknek a helyét jelölte, a szomszédos nyelvekben mindenütt elterjedt, még pedig 'viharos gyűlés, zajongás, zendülés' jelentésében: cseh *rákoš*, lengyel *rokosz*, rutén és orosz *rokoš*. (Régebben ezeket a magyar *rakás* szóból magyarázták; de a mi magyarozatunk helyessége mellett szól az, hogy még 50 évvel ezelőtt Schröer az észak-magyarországi német nyelvjárásokról szóló munkájában¹ a *Rákosch* v. *Ragusch* szót 'országgyűlés' jelentésében említi).

Az oroszba természetesen csak nagyon kevés magyar szó jutott el, mindazonáltal az imént említett *Rákos*-on és a még alább említendő katonai kifejezéseken kívül megtaláljuk a *szállítás* szót is, amely úgyszólván fél Európán át útát tört magának; megvan az oláhban,² bolgárban, szerbben, horvátban és a hazai német nyelvjárásokban; oláh vagy szerb közvetítéssel juthatott a törökbe, továbbá a tótba, csehbe, ruténba és a lengyelbe, a lengyelből eljutott az oroszba, és végül az oroszból utat talált a nyelvünkkel rokon votjákba is.

Már most ha pontosabban vizsgáljuk, hogy voltaképen mit is vettek át a magyarból a többi európai nyelvek, azt látjuk, hogy ezek az átvett szók szoros kapcsolatban voltak bizonyos művelődéstörténeti hatásokkal, s a magyarság hatással volt nemcsak a hazai, hanem a távolabbi népekre is. Elsősorban a magyarság hadi erénye és hadi dicsősége az, ami valamennyi európai nemzetre maradandó benyomást tett. Kivált könnyű lovasságunkat utánozhatták mindenütt³ és a *huszár* névvel együtt egész csomó magyar kifejezés jutott bele a legtöbb európai nyelvbe.

Egy német, Apini Zsigmond, már 1728-ban a következő magyarból átvett szavakat említi Glossarium Novumában (Nürn-

¹ A bécsi tud. akad. kiadványaiban (Sitzungsberichte) 1857–59.

² A többi nyelvekbe jórészt a nomád oláh pásztorok közvetítésével juthatott el.

³ Az első francia huszárezredet 1637-ben alkották magyar huszárszökevényekből; az első orosz ezredet pedig Nagy Péter idejében, 1707-ben szintén magyar legényekből.

berg):¹ „*Ballasch (Pallasch)*: machaera, ensis hungaricus“ = m. *pallos*. „*Heiducken*: d. i. ungarisch Fussvolk; Ungaricus peditatus, famuli Hungarorum, quibus originem debent vestitu ornati“ = m. *hajdu*. „*Hussaren*: hussarones, qui sunt Hungarorum levis armaturae equites, item equites Pannonici, equitatus hungaricus. *Tolpatschen*: pedites militiae Hungaricae“ [Schmeller Bayrisches Wörterbuch-jában *Tolbatzen* már a 17. századból van idézve] = m. *talpas*. [Vö. még *Pandur*, mely régebben szintén a gyalogság egyik neve; *Pandurenklinge* Kaltschmidt; *Pandurenmesser* Scheffel, Trompeter 9. Stück.] „*Tschaitken* oder *Tschinackl*: cymbae Hungarorum“ = *csajka* és *csónak*. Emellett vannak a németben a katonai felszerelésre vonatkozó magyar szók is; így: *Attila*, *Dolman*, *Pekesche*, (bekecs, bekes), *Tschako*, lengyel helyesírással *Czako* = csákó, *Kalpak*, *Tschismen*, *Tornister* (a dánba is eljutott; *tarisznya*, régebb *tanisztra*, l. e szóról G. Meyer Indg. F.) és *Kantare*; úgy látszik a *Säbel* v. *Sabel* is a magy. *szablya* szón alapszik.

A franciában a *hussard*-on kívül (régebben *houssard* is) a magyarból valók még: *pandour*, *talpache*, *dolman*, *schako* vagy *shako*, *colbac* (*colbak*, *colback*) és *soutache* (*sujtás*; ‚Schoit-*tasch*, *platte*, *feine Schnüre*, besonders am Husarentschako‘, mondja Sachs-Villatte szótára), ebből *soutacher* is ‚sujtással szegélyezni, *soutachieren*‘. A szűk, testhezálló lovaglónadrágnak, a huszárnadrágnak francia neve: *Hongroise*.

Az oroszban a *gusar* azaz ‚huszár‘ mellett megtaláljuk még ezeket: *dolman* vagy *dolma*, *mentik* (*mente*), *vi'azket* (vitézkötés), *tšako* (ma már elavult), *sarsam* (szerszám, szintén elavult), *sabla*; a huszárköponyeg orosz neve *vengerka* azaz ‚magyar köponyeg‘. Sokat böngészhetünk e tekintetben a lengyel szótárból: *husarz* és *huzar*, *szereg* (*sz* = *s*), *dolman*, *bekiesza*, *kuczma* (*cz* = *cs*), *forga* (forgó), *deresz*, *kopia*, *dobosz*; a magyar sipkát is *magierka*-nak nevezik. Az említett magyar kifejezések közül sok a déli szlávban is meghonosodott, így pl. a *huszár*, *baka*, *hadnagy*, *sereg*, *harc*, *csata*, *vár*, *sípos*, *sip*, *dob*, *csákó*, *bakkancs*, *kard*, *pallos*.

Az angolban *hussar*, *pandoor*, *dolman*, az olaszban: *ussaro*, *pandurro*, *sciaccio* vagy *giacco* stb. — Néhány durva káromkodást is megtanultak szomszédaink a huszároktól; Hauff

¹ Közölte volt már Nyr. 1895. Az 1894–95-i évfolyamokban szintén van több hasonló közlemény.

elbeszéléseiben előkerül ez a különös módon átalakult magyar káromkodás: *Bassa Manelka*, és egy svájci könyvecskében¹ Harras Rudolf dühösen kiáltja: *Bazom a teremete!*

Kétségtelenül a magyar *kocsi* az eredetije a következő, fél Európában elterjedt szavaknak:² ném. *Kutsche*, franc. *coche* (ebből *cocher*), ang. *coach*, spany. *coche*, olasz *cochio*, flamand *goetse*, svéd *kusk*, lengy. *kocz*, déli szl. *kočija* és (bolg.) *kočij*, török *koči* stb. Megerősíti állításunkat az a körülmény, hogy a nyugati nyelvekben e szó a 16. század előtt nem fordul elő, a magyarban pedig már a megelőző században közhasználatú volt. Legrégibb német alakja *Gotschi*, *Gotschi Wagen* volt s ez valóban meg is felel az eredeti magyar *kocsi szekér* alaknak, ami annyi, mint *Kocs*-ból (Komárom m.) való *szekér*. Tudnunk kell, hogy e helység fuvarosai közvetítették a 15—16. században Bécs és Buda között a forgalmat. A 16. század elején Magyarországon járt külföldi követek dicsérően, elismeréssel írnak a kocs-i szekéren való kellemes utazásról. Herberstein orosz követ így ír 1518-ban:

„Am zwainzigsten Aprilis, fuern also ab gen Wien, . . . fueren auf *Kolzschi Wäggen* [olv. *Kotzschi*], die man also nent nach ainen Dorff bey zehen meillen dishalb Ofen, die mit dreyen Pferden neben ajnannder lauffenndt gefurt werden, . . . und laffen in tag und nacht von Ofen gen Wien sein wol gemesner zwo und dreissig meillen, und fuettern doch alle mall nach sechs oder funff meillen, und zu Rab am mittl des wegs namen sie anndere Pfärdt, und ist ein gar bequeme fuer“ . . .

A magyar királyi udvar 1494—95-iki számadókönyvében a fuvarosnak a neve *curriifer de Koch*, azaz kocs-i fuvaros, aztán meg egyszerűen *kochy* azaz kocs-i ember, s ez a körülmény a kocsi szó eredetére vonatkozólag minden kétséget eloszlat.

Egy más fogalomkörben is erősen mutatkozik nyelvünknek a szomszéd népek nyelvére tett hatása, t. i. az állami életre s az ezen élet egyes mozzanataira vonatkozó kifejezésekben. A múlt században, kivált az 1867-iki kiegyezés óta a hazai nemzetségek nyelvét teljesen elárasztották a politikai, közigazgatási és törvénykezési intézményekre, személyekre és viszonyokra vonatkozó magyar műkifejezések. Az olyan szókat, mint *kormány-párt*, *negyvennyolcas*, *szavazat*, *hivatal*, *vármegye*, *alispán*, *törvényszék*, *járásbíró*, *ügyvéd*, *végrehajtó*, *váltó*, *adóhivatal* stb.

¹ Der travestierte Tell 1805. Neue Freie Presse 1887. aug. 27.

² L. részletesen Nyr. 1882. (Riedl Frigyes), 1895. (Szamota I.) és 1898. (Prikkel M.)

mindenki használja, — persze némi kiejtésbeli eltéréssel — aki csak érintkezik az állammal és áldásaiban részesül.

Van azonban az ilyen kifejezéseknek egy sokkal régibb rétege is, t. i. azok a szavak, amelyek a honfoglalás utáni első századokban jutottak bele a szomszéd nyelvekbe és azokban, különösen a déli szláv nyelvekben, a magyar uralom emlékét őrzik. Eme régi szók közül csak a legfontosabbakat említjük: *ország*: horv. *rusag*, *orsag*; *város*: szlov., horv., szerb és bolg. *varoš* (Stájerország déli részén egy helység neve *Varoš* és az észéki felső- és alsó-városnak még száz évvel ezelőtt *Oberwarosch*, *Unterwarosch* volt a neve), románul *oraš*; *bíró*: szlov., horv., szerb *birov* (tör. és rom. is); *látó* (a magyarban elavult): horv., szerb *latov*; *tanács* régibb *tanálcs*: szlov., horv., *tanač*, *tolnač*; *bér*: szlov., horv., szerb, bolg. és rom. *bir*; *harmincad*: szlov., horv. *harmica*, bolg. *harmicija* stb. A magyar *törvény* szó a törökben a magyar országgyűlést jelenti (*türvin*). Mind a déli szlávok, mind pedig az oláhok és a törökök átvették tőlünk az osztrák főváros magyar nevét: *Bécs*-et. (A *Bécs* [így, névelővel] a neve sok magyar helység külső részének; úgy látszik Bécsset is azért nevezték el így, mert valamikor nyugat felé határváros volt; Ausztriát is nevezték *Bécsországnak*.)

Még csak az állattenyésztést említjük, mint olyan magyar foglalkozást, melynek a szókészlete hatott a szomszéd népekre. Már láttuk, hogy a *szállás* szó majdnem valamennyi keleteurópai nyelvben meghonsodott a pásztortanyák jelölésére. A *bojtárt* (mely voltaképen román eredetű) megtaláljuk a tótban és a csehben, a *tolvajt* az oláhban, azonkívül a déli szláv nyelvekben meg a törökben. — Ide sorolhatjuk a *rovás*, *ravás* szót is, amely különösen a pásztoroknál nagy szerepet játszott. E szó el van terjedve valamennyi hazai nyelvben, és részben külföldön is, így a németben kétféle hangalakban fordul elő: 1. *Robisch*, *Rabisch* (régente a szászországi bányászatban, de egyebütt is Németországban közhasználatu volt, összetételekben is: *Rabischaufseher*, *Rabischmeister*, l. Adelung és Schmeller; Magyarország nyugati részén is mondják: *Rawisch* és *Rabisch*; és 2. *Rosch*, *Rasch* Stájerországban; Roseggernél olvashatni:

„Und im Eisenhammer sprüht die blaue Flamme — Pflug oder Schwert, die Kohlen glühen für beides, sind sie doch am Ziele, und die Hauptsache ist nun, dass der Bauer hingehet zum Werksherrn, sein Werkbrett, den *Rosch*, zeigt und sagt: „Euer Gnaden, so viel Wägen voll hab ich gebracht“. (Aus-

gewählte Werke 4, 258, Das Stifftbüchel.) — „*Rosch*: ein Werkbrettchen, in welches durch kleine Einschnitte Aufzeichnungen gemacht werden (das ung. *rovás* heisst wörtlich ‚Einschnitt, Einkerben‘). Bei Kohlenbauern in Anwendung, um die abgelieferten Kohlenfahren anzumerken“ (Roseggers Heimgarten 4, 796).

A magyar népnyelvben általánosan elterjedt szokás a nagyobb háziállatoknak, kivált a kutyának, lónak, ökörnek, meg a tehénnek tulajdonnevet adni. Ezek a magyar állatnevek meghonosodtak valamennyi hazai népnyelvben, megvannak mind a szlávoknál meg az oláhoknál, mind pedig a hazai németsegnél. Az északmagyarországi németek (cipcerék) csupa magyar állatnevet használnak (java részben a keresztnevek magyaros alakjait.) A göllnicvölgyi német pl. így hija a kutyáit: *Vigyázz! Tisza, Duna,¹ Bundás*, lovait: *Csillag, Fakó, Sárga*, ökreit: *Virág, Bimbó, Bodza* stb. A magyar kutyanévek — valószínűleg a kóbor oláh pásztorok közvetítésével — még Morvaországba is elkerültek: *Kuřa, Cifra, Rajta! Fodmek!* (m. Fogdmeg!)

A fölsoroltakon kívül még sok más magyar szót is találunk a szomszédos nyelvekben. Így — hogy csak a német nyelv körében maradjunk — nem lehetetlen, hogy a német *hurra*, amelyre eddig még kielégítő magyarázatot nem tudtak adni, a régi magyarok harci kiáltásából, a *huj-rá* (*huj-redé*), *haj-rá*ból származott. A jóhírű magyar konyhának némely kifejezései a németben teljesen otthonossá váltak, így *Paprika, Gulyás* (rendesen *Gollasch*, franciásan írva *gollache* is), a híres balatoni *Fogasch*; a bécsi ételjegyzékeken előforduló *Solokrebse* Szarvas Gábor véleménye szerint (Nyr. 23: 280) voltaképen *Szala-Krebse*, azaz a *Szala* v. *Zala* folyóból való rák. Utóbbi időben a Bécsben megtelepült számos magyar közvetítésével sok magyaros alakú és hangzású keresztnev terjedt el az osztrák-németseggben: *Béla, Géza, Ilona, Irma* stb. Kissingenben van *Rákóczi-Quelle* és *Pandur-Quelle* s ezeket a 18. században nevezték el Rákóczi-ról és Pandur nevű lováról, melyen a szerencsétlen végű trencsényi csata után menekült. Halle közelében van egy *Neu-Rákóczi* nevű fürdő s az északamerikai Egyesült-Államokban is van sok magyar nevű város: *Kossuth, New Buda* stb. Szakkifejezéseink némelyikét szintén elfogadta a tudományos világ, így pl. a magyar levélérc nevét: *Nagyágít* stb. — Természetesen nagyon

¹ Magyarországon ősidők óta szokás (mint Németországban is) folyóneveket adni a kutyáknak; ennek alapja ama régi balhit, hogy ezáltal a víziszonytól mentek lesznek.

gyakran találunk német írónál magyar kifejezéseket olyankor, ha magyar viszonyokról írnak. A múlt században igen sokszor lehetett olvasni jogászokról és kanászokról (*Jogassen und Kanassen*), a vármegyei és „pandur-gazdálkodásról“ (*Pandurenwirtschaft*) és más effélékről, sőt ma is gyakran megesik, hogy a választásokról szólván szóba kerülnek a mi korteseink és korteskedéseink (*Kortesch, korteschkedieren*). Általánosan ismeretes a magyar *Puszta* elnevezés is.

Az elmondottak alapján bátran állíthatjuk, hogy a magyar nyelv ezeréves élete Európa szívében nem volt hatás nélkül az európai nyelvekre.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.¹

(Első közlemény.)

A gondolkodás kezdetleges fokán nem szerkeszt az ember alárendelt mondatokat, eszejárása sokkal egyszerűbb, mint hogy bonyolult gondolatmenetet alkosson. Az alárendelt mondatok tehát a mellérendeltekből állottak elő: így a melléknévi mondatok is végimentek ezen a fokozatos fejlődésen, míg mai használatukhoz eljutottak.

A melléknévi mondat nagy valószínűség szerint a kérdőmondatból keletkezett. Erre mutat költőszavának, a relativumnak határozatlan, illetőleg kérdőnévmási alakja. Lehetséges, hogy ilyen gondolkodás hozta létre: ezt a mondatot: *ki volt az, aki ezt vagy amazt tette* — az egyszerű észjárású ember úgy alkotta meg: *ki volt? ki tette ezt?* — Már most valószínű, hogy ilyen páros kérdések egyszerűsítése céljából a nyelvhasználat egybeolvasztotta a két kérdést ilyformán: *ki volt, ki tette?* — és a második mondat hangsúlya megváltozott, az ige lett nyomatékos. — Vagy: *ki akar szólni? szóljon!* és később: *ki akar szólni, szóljon!* — eleinte hangsúlyváltozás történt, később szórendváltozás is. Vagy: *nem tudod? mi történt?* F. *Tudom, mi*

¹ A népnyelvi példák főképen a Vác és vidéke nyelvjárásából vannak véve: lehetőleg az eredeti kiejtés szerint. — Források: a) maga a nyelvjárás. Ny. — b) Dugonics: Példabesz. és jel. mond. 1820. D. — c) Arany—Gyulai: Népkölt. gyűjt. I—III. Ngy. — d) Arany László: Népmesék. Ar. — e) Nyelvészeti Füzetek. Ny. F. — f) Magyar Nyelvőr (csak kötet és lapszám). — Megjegyzem, hogy adatgyűjtésem eredetileg jóval gazdagabb volt; helykimelés végett itt sokat mellőztem.

történt, — a hangsúly ismét átvetődött. — Vagy: *mondd el! mit láttál?* (indulatos beszédben ma is így használjuk) és *mondd el, mit láttál*, stb. — A szórend meg az ígekötők elhelyezésének szabályszerűsége már későbbi fejlődés eredménye. Eszerint a melléknévi mondat ősi alakjában a mellékmondat többnyire megelőzhetette a főmondatot a kérdés logikai meneténél fogva.

Budenz József (Nytud. Közl. 5:19.) igen behatóan foglalkozott a viszonyító névmások eredetével és a következő eredményre jutott: „A relativum a kérdő névmásból fejlődött. Hogyan lesz a kérdő nvm. relativummá? A kérdő nvm. elveszti mondatbeli sajátos hangsúlyát és a nvm. utáni mondattagok kapnak hangsúlyt; kérdő mondatban maga a kérdő nvm. hangsúlyos és más a szórend is. Lényeges sajátosága a kérdő nvm.-nak a kérdő hang a nem tudott tartalom megismerésére. Ha evvel nem törődünk, elmarad a kérdő hang s a kérdő nvm. határozatlan nvm. jelentésével bir: *ki* jobbra, *ki* balra dőlt; *ki-ki* a maga helyén; vagy elibe tett szócskával: *vala-ki*, *vala-mi*, *né-ki* (régies), *né-mi* . . . A relativ mondat korábban önálló mondat, a hangsúlytalan *ki* pedig határozatlan nvm. volt, amelynek értelme egyenlő ‘egyik’ v. ‘némelyik’, tehát nyugodt hangsúlyú, míg a relat. *ki* teljesen hangsúlytalan. Csakugyan látjuk is, hogy a régiségben a *vala-ki* relat. gyanánt is szolgál: *valaki el akar menni, elmehet.*“

Szintén további fejlődés volt, hogy a mutató névmással utaltak a melléknévi mondatban kifejezendő cselekvésre. Ez a ráutalás idézte elő gyakori használat folytán a mutató nvm. és a relat. illetén összeolvadását: *aki*, *amely*, *ami* stb.

Budenz a relat. előtti *a*-t névelőnek tekintette, amely az egész relat. mondatnak, mint értelmileg névszói egységnek névelője volna; ez tehát nem a relat. *a*-ja, hanem az egész relat. mondaté: *a[ki vesz] annak lesz = a [vevőnek] lesz.* Ez persze erőltetett magyarázat.

A tapadás tüneténye látszik itt, amely gyakran egymás mellett álló mondatelemeket összeforraszt, sőt külön mondatok határvégi elemeit is egyesíti. A relat. legrégebb nyelvemlékeinkben *ki*, *mi* stb. alakban fordul elő. H. B. *ki* nopun, *kinec* odut, *kit* ur ez nopun stb. K. T. *qui* vleben tart, *quit* sceplev nem illethet; a Bécsi és a Müncheneri kódexben szintén *ki* alakban. Régi eredetű közmondásainkban is rendszerint *ki* áll. Az *aki*, *ami* újabb fejlődés. Itt az *a* maga a mutató *az* nvm. A mutató

nvm. a főmondat végén rámutató mondatrész volt, amely időfolytán összeolvadt a *ki, mi*-vel.¹ Tehát „*aki* másnak vermet ás, maga esik bele“ eredetileg így hangzott: *Az, ki* másnak vermet ás, maga esik bele. Legyen, *ami* lesz, korábban: legyen *az, mi* lesz. Mivel gyakran szerepeltek egymás mellett, idővel a nyelvérzék egységesnek érezte a kettőt.

Eleinte az *aki, ami* alakban a mutató nvm. alanyesete fonódott össze a relativummal. Később analogia folytán az összeolvadás akkor is megtörtént, mikor a mutató nvm. nem alanyesetben állott, hanem különféle ragos alakokban szerepelt a relat. előtt. „*Amit* mondasz, fontold meg“ e h.: *azt, mit* mondasz, fontold meg. — Égjen el a házo, *aki* hazunnyi nem tud, e h.: égjen el a házo *annak, ki* h. n. t. 6:227. Később azután, mikor már az *aki* (*akit* stb.) formában a mutató névmási elem a nyelvérzék előtt elhalványult, a főmondatban pleonasztikusan újra kitették a hangsúlyos mutató névmást. Pl. Bolond ember *az, aki* jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180. (I. Simonyi, Kszók 1:222; Magyar nyelv³ 322; Új helyesírás 15. §. d.)

A relat. régebbi alakja, mikor már az írásjelzés mutatta, hogy a nyelvérzék a mutatónévmást a mellékmondat kötőszavához tartozónak érzi, csak itt-ott bukkan fel egy-egy népnyelvi példában: Város végén van egy madár, az *ki* engem oda vár (30:499. Nd. Firtosvárálja). Nem kell nekem hagyma, *égye* még a gazda, az *ki* nekem aggya (8:328. Csiksztkirály).

A relat. előtti mutató névmásból lett *a* hangsúlyos voltán sokat vitatkoztak. Annyi bizonyos, hogy amennyiben a relativumnak van némi hangsúlya, ez a hangsúly az *a*-n érezhető, ellenben mint névelő teljesen hangsúlytalan lenne. Budenz is kénytelen elismerni, hogy „a *ki, mi* névmások hangsúlytalan volta mellett az *a* a hangsúlyosabb. A relat. csak csonka mondatban lehet hangsúlyos: *azt* teszem, a *mit* . . .“ A főmondatoknak a relativ mondatokra utaló mutató névmásai mindig hangsúlyosak szoktak lenni; pl. *Annak* adom, *aki* többet ígér érte. — Zolnai szerint az *aki, amely, ami* stb. alakok a jelzett fogalmat jobban kiemelik, mint a mutató elem nélküliek (*ki, mely, mi* stb.): *azt, akit* láttam (gyöngébb vonatk. *azt, kit* láttam). Az összeírásnál tkp. a hangsúlytalan *ki, mi* kerül össze a hangsúlyos *a*-val. A hangrendi fejlődés tehát ez volt: *az, ki* > *az ki* (*az kit* stb.) > *a'ki* > *akki* > *aki*, végeredményben a

¹ Zolnai: Mondattani buvárlatok NyK. 24. k.; I. uo. Arany magyarázatát is.

hosszú *k* megrövidült. A mondatközi írásjel először a két mondat eredeti határán jelenik meg, majd a főmondat határán belül marad, amikor a relatív mondat a főmondat határvégi szavát már magába olvasztotta, bekebelezte.

Igen fontos a népnyelv adatainak a figyelembevétele, azért mert a nép beszéde még ma is sokkal szabadabban fejlődik, természetesebb, mint az irodalmi nyelv; ítéleteinket legbiztosabb ha az élőbeszéd tanulságaiból vonjuk le. Természetesen itt is kritikával kell eljárunk annak az eldöntésében, melyik szöveget fogadjuk el hitelesnek, melyiket nem.

Az *aki* és *ki*-féle alakokat az irodalmi nyelv és a köznyelv felváltva használja. A melléknévi névmásnak első elemét a mutató *a*-t csaknem kivétel nélkül elhagyják a csángók (*ki*, *mi*, *melyik* s ennek alakjai: *melyikek*, *melyikeket* stb.).

Nincs egy is csángókból, *ki* kolduszkoggyék (= kolduljon). 7:115. Sziel *ki* fű 7:116. Az embër is gyiren, melik nem gyiszno. 7:114. Melyik szokott kicsidül (= kicsi korában), mënën hëgyën ló. Há hol van, melyikeket nyúszta? (vannak helyett). Burján melyiket eszik marhák. 7:116. Mekkapódott a gyürü, mit beleeresztett vót [a vízbe] 30:227.

De más nyelvterületeken is találkozunk a relativum ezen eredetibb formájával:

Gyere te kötnyi való gézëngúz, *ki* nyomorékká tettë. 9:234. Esztergom. Födsüket: olyan *ki* az ágyúszóra is aszongya: mit mon' kéd? 29:479. B.-hunyad. A rossz Kerekes meghótt, tuggya kinek ott a Péterfija (ucca) vigin ojan szép háza van. 7:522. Debrecen. A cserénkorcba vót tűzve a cifra főzőkalány, mög a borotvatok, mit mind magik faraktak bicsakká. 8:84. Kkhalas. Megjelent előtte égy gyönyörü legén, kire a lány ugy rábámút, hom mingyá . . . 8:328. Veszprém.

E használat gyakoriságát leginkább fönntartják a közmondások és a költői termékek:

Nemcsak az szomjas, *ki* a kútba néz. 1:178. Ipolyvid. Az az úr, *ki* korábban kel. 10:473. Annaudvar. Kit az Isten szeret, maga is megberetválja (kopaszra mondják). 30:491. Karcag. Ijjen gyüit-mönt embërnek az a fizetése, *mi* a sárdi föstőjé. 7:377. Mesztegnye (Somogy megye.). Mijen a malac, ojan a mise. 8:370. Szentés. Barna kis lány hiában keresed, beleégett (a cserénybe), *ki* téged szeretett. Ngy. 1.:206. Megegett már rajtam, *mi* meg akart esni, elment a galambom, *ki* el akart venni. Ngy. 1.:234. Kit mindig szerettem, jaj de távol estem, kit mindig gyűlöltem, annak rabja lettem. Ngy. 1.:192.

A relativum teljesebb alakjának eredetére rámutat az egyes vidékeken járatos kettőzés is: *akki*, *ahhol* stb. (az *ki*, az *hol*

alakokból). Némely vidékek megtartják ezt az eredetibb *akki*, *ammi* stb. alakot:

Akki hódította születik, a hetedik esztendőn túl nem viszi, épusztú. 10:185. Csurgó. Akki szereti, annyit éhetné, hos sokat. Ny. F. 33:18. Kemenesalja. Karácsony esti éjinn akki a zasztó sorkán ül, özvegy embér léssz az ura. Ny. F. 17:61. Pápauid. nyj. Nagy ajándékot ad annak, ki a kutyárul tud valamit, és nagy büntetést annak, akki elsikkasztotta. 29:375. Hódmezővás. Van nékem ety kis lovam, ammek maga aló kihánnya ag ganét. — Túró. 2:468. Debrecen. Annak is van dúga, akkit akasztanyi visznek. Ny. F. 34:112. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419. Abauj. m.

A vonatkozó névmást a *csak* szócska mintegy nyomósítja, kiemeltebbé teszi; de értéke határozatlanabbá lesz, közeledik a határozatlan névmáséhoz. Rendszerint határozatlan mennyiséget jelentő névszókra vonatkozik:

Szállicsa haza nekem mindenemet, ami csak nálla van, az utolsó kender farkig. 9:558. Pocsaj (Biharm.). Gyerték ide én mellém kisfiaim, egyetek-igyatok, amit csak a szemetek, szátok megkíván 7:184. Orosháza. Ha a menyecske nem ellenkezik vele, mindent égtész neki, amit csak a szeme-szája kíván. 15:182. Mingyá seggössé tött mindönkit, akin csak kifokhatott. 8:85. Kkhalas. — Szétválasztva is előfordul: Juli nénéd is igen érti a szá-jáve, mer *ami* e zégatta világon *csak* törtinyik, a tán mind emongya neki. 30:487. Németgens (Vasm.).

A vonatkozó névmások használata.

A melléknévi mondatoknál a népnyelvben nagy ingadozást és következetlenséget tapasztalunk, különösen a főmondatban álló mutató névmás használata körül.

Rendszerint, ha a főmondatban ki van téve a mutató nvm., vagy egyéb utaló szó, a mellékmondatban pedig a relativum, akkor szokás a melléknévi mondatot szabályosnak, teljesnek tekinteni (ilyen utalás: személyes, határozott, határozatlan nvm., határozott és határozatlan számnév, mutató nvm.-ok stb.). Ez a használat a népnyelvben nem mondható nagyon gyakorinak.

Az irodalmi nyelvhasználattal egyező szabályos relat. szerkezeteket megtaláljuk a népnyelvben is.

Az aki használata. Az *aki* relativumot az irodalmi nyelv akkor használja, ha a főmondatbeli mutató szó személy. Ugyanilyen szabályosak a következő népnyelvi példák:

1. *csop.* A főmondatban álló mutató szó maga a megnevezett személy:

Egyik sē kapott szédnivalót, csak a lekkissebb léánka, aki már telē szēdte a kosarát 6:229. Hát a tündérkirájt talájják, aki maga egy arasz, a szakálla két arasz, a lova egy nyúl vót. 8:375/6. A kiráj mög, aki sehogyse tutta éfelejteni első feleségit, hun az egyik, hun a másik gyermekét vette az ölibe. 7:184. Te vagy anyádnak a legszēbbik fija, akivē a többit ijeszgetik: 7:180. Akkó még nem nyóit fő az a sok kapcabetyár, aki később a zsandárvilágba szóbelivē tette a jóraivalóbbját is. 8:83.

Népies költői termékekben már gyakoribb:

Elől megy a masiniszta, ej haj! csuhaj! ki a geözöst igazintja. 29:11; 29:593. Átkozott az apa, átkozott az anya, ki éggyetlen lyányát táncra elbocsátta. 8:384. Akadok én szeretőre . . . de jóra, ki elviszen a bánatból a jóra. 30:230. Van tinektek mostohátok, aki gondot visel rátok. 9:528. Szeretőt másit is találok, kivél kedvemre sétálok. 6:432. Megérdemli az a lány, kiért sáros a csizmám. Ngy. 142.

2. *csop.* A személyt a mutató névmás pótolja; igen gyakori kedvelt szerkezet, kivált közmondásokban: ez az ú. n. korrelatív szerkezet:

Van annak, aki többet nem kíván. Dug. Nemcsak az szomjas, ki a kútba néz. 1:178. Kap az, a ki nem rest (tréfás palóc mondás hetvenkedő legényekre) 30:442. Aki bottá köszön, annak durunggá felēnek: 7:520. Akit a kigyó megcsíp, az a gyiktű is fél. 6:368—8:278. Fejesnek kell lenni annak is, akit felakasztanak. D. Könnyen beszél az, akinek fog van a szájába. 6:317. Nékem más nem parancsol, csak az, aki énnyi ad. 2:513. Bolond ember az, aki jobban táncol, mint ahogy tud. 8:180, 372.

Költői termékekben is gyakori:

Tennapelőtt doboiták, ki felkőti bocskorát, annak aggyuk Mariskát. 8:236. (Cydal.). Az ég alatt nem találok olyanra, aki engem keservesenn siratna. 1:274. Mert ekit én úgy szeretek, azzal együtt nem élhetek. Ngy. Én Istenem, add megérnem, kit szeretek avval élnem! 10:96. Asz szerencse szárnyon jár, akkire száll, aj jól jár. 6:419.

Az ami használata. Az *ami* relativumot igen gyakran használja a népnyelv — az irodalmi nyelvvél egyezőn — az ú. n. korrelatív szerkezetben:

Ebé az, ami másé. D. Ne egyél abbúl, amitúl megfiadzol. D. Amihez szokott Jancsi, azt cselekszi János is. D. Ijen gyütt-mönt embérnek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé. 7:377. Sok babot kő addig megenned, még azt tudod, amit én. 30:441. Soha sem elégszik meg, aki mindenkor olyat kíván, amit meg nem kaphat 4:87. Amibe láttyák az embert, abba tekintik. 9:133. Azon se adja, amin venni kéne. 2:142. Májd kisegítelek én, ha idádod ászt, ámirő te nem tucc. 6:469. Amihez én fogok, attól kicsint félek. 6:410.

Az *amely* használata. A népnyelv az *amely* formát csak nagyon ritkán használja: rendszerint tudákos szerzők készítette versekben (felköszöntők, lakod. versek, karácsonyi játékok) őrizte meg. Az irodalom szentesítette ugyan használatát, t. i. az *amely* a főmondatban megnevezett tárgyra vonatkozik, de ma már a közbeszédben, a műveltek ajkán, népies, sőt nem népies íróknál is gyakran az *ami* nvm. veszi át szerepét. (Nyr. 34 : 379).

Legtovább fenn fog maradni az *amely* az olyan relat. mondatokban, amelyekben a rel. nvm. a főmondatból átkerült mondatrésznek jelzőjévé válik, az ú. n. attrakciós szerkezetben; bár az *amely* innen is kezd kiszorúlni. Az *amely* névmásnak leg-hatalmasabb versenytársa, leggyakrabban használt egyértékese az *amelyik* és (összevontan) *amék* forma, egyébként pedig az *aki*, *ami*.

Tagadhatatlan, s a népnyelvi gyűjtők följegyzései is igazolják, hogy az *amely* forma még nem veszett ki teljesen a népnyelvből:

Egy se jó birka, amely nem bírja a szórit. 6 : 368. Szentés. Nincs oly kár, mely valakinek ne használna. 2 : 127, 2 : 286. H. M. V. Az a kő és megvan, amejjen Bákainé a csata előtt megjelent vót. 6 : 178. Ditró. (Csikm.) Ne fuss a szekér után, mejjre nem ülhetsz fel. 9 : 32. Háromszék. Újszegeden most faragják azt a fát, mellyre szegény Konkó Jánost akasztják. Nd. 1 : 372. Vegyék el kezembül ezt a tálat, amelyet az újjam már tovább nem állhat. 10 : 429; lakod. vers. Jédes kedves szülejem, a kedves hóázukat itt hagyom, mélyben születtem, mélyben engemet főnevéték (a menyasszony búcsúzik szüleitől) 29 : 284. Húzd el a Rákóci híres árijájját, mellyet dalólt, mikor vívta Regéc várát. 7 : 426.

Gyakoribb az *amely* azon relat. mondatokban, amelyek a főmondat valamely részét attrakcióval magukhoz vonták:

Amely ember sok édest nyal, keserűt is fal. 6 : 519. Amely ébet bottá köll a nyúl után hajtani, sosé észnek annak a foktábú. 7 : 520. Amegyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hód újuláskor egymásután ki köll vinni a zudvarra. 7 : 86. Amel lyukat bedughatsz a kis újaddal, ne dugd azt az ökleddel. 2 : 286. Vót egy városba, amely helyen torom-torom tet[fej]én vót, égy igön-igön gazdag embér. 2 : 130. Amély kenyéren összevesznek a testvérek, azon össze is békélnek. 6 : 318.

Az *amely*-t leggyakrabban helyettesíti a népnyelvben az *amelyik*, (összevonva) *amék* alak. A népnyelv az *amelyik* névmást személyre és tárgyra vonatkozólag egyaránt használja:

Itt van egygy kútban egygy tizenkétfejű sárkány, amejik a forrásokal mind eldugia. 8 : 466. Améllik előbb teli szedi a fazékát, ak kap egy uj ruhátt

4:36. A zembör még ollant is bánno (= sajnálna), *ha mellik* nem ollan bátor embör, mind e. 2:179 Göcsej. A testvérek pedig azt végeszték, hogy amellikük egy krajcárt elenged a vámbul, halál fia lesz. 1:419. A cigán főmászott a fára, a mellik éppen a pap ablaktya előtt át. 6:270. Találhatni *ollik* tükét is, *mëlliknek* nem értott meg a fagy. 6:523. Nem tehetek róla, de téasztát kenyeret olyat szereték, amejik zok v. zokos (szalonmás). 9:230. Én nem kívánok egyebet, hanem accide azt az aranygyűrűt, amejik az újodba van. 15:42. Amelyik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól. Látta a királfi, hogy egy nagy várba vannak, amelliknek sok szíp szobája van. 9:233. Gondúta, hogy ez az a város, amellikrű neki az öreg asszon beszít. 6:371. Mellik ódalán van az ökörnek töpp szőri? Amëllikre a farkát csapi. 4:38.

Az *amék* nvm. személynevek után csak ritkán fordul elő:

Lement a legkisebb kirájjíjú es, *amiknek* a nyelve alatt vót a hódvilág, 8:374. Nekem olyan kis lovam van, *amék* minden házba benyerít. Dob. 14:284. Kiesett a vastag fa a kezibül, *amék* a kezibe vót 7:521. *Amék* kutya eccő átúszí a Dunát, többször is átúszí a! 6:130. Od'adták neki aszt az abroszt, *améket* reggelig kerestek. 10:428. Az a jószág jó, *amiüknek* sok iméje van (légycsipés okozta daganat) 9:478. A gója . . . tüzes üszköt viszen a házra, *ameiken* megbántották, is felgyuttya. 8:181. *Amik* számokat a pók főköli a hállójába, tödd a lutriba, nyersz. 4:83. Tessék megnézni az árkot, *amékbe* akkor a Kökiny lú kereste a maga élelmit. 10:527.

A *relatív névmások fölcserélése.*

Az irodalmi nyelv a relatív névmások használatát szigorúan szabályozza. T. i. az *aki* (*ki*) és *amely* (*mely*) mindig a főmondatban megnevezett személyre és dologra vonatkozik; az *ami* (*mi*) pedig meg nem nevezett dologra utal.¹

Ehhez a szabályhoz azonban nem igen szoktak alkalmazkodni: még modern írók is vétének ellene, a népnyelv meg ép úgy nem törődik vele, valamint a régi írók. A relatív névmások fölcserélése nagyon közönséges dolog. A névmás-cserének legtöbb esetben az az oka, hogy a népnyelv az *amely* relativumot jóformán nem is használja, helyettesei az *amelyik*, *amék*, igen gyakran az *aki*, *ami*.

Nagyon ritkán fordul elő, hogy a névmáscsere csak lát-szólagos, t. i. akkor a relatív névmás a szónak tartalmára vonatkozik, nem pedig az alakjára; tehát ha a tárgyi fogalom személyt jelöl, vagy amikor a tárgyat megszemélyesítjük. Pl.

¹ Tsétsi: Inter *ki* et *mely* est differentia apud accuratiores Hungaros; *aki* refertur ad personam, *amely* ad rem.

Vén bocskor, akire köpedelem még csak ránézni is. 1 : 458. [öreg asszonyokra mondják]. Sírom kövire azt írják: Itt nyugszik egy gyöngyvirág, kit elhagyott a világ. 20 : 288. Irigyelik tőlem azt a csillagot, aki az én életemre ragyogott. Nd. (személyre vonatkozó, tehát nem feltűnő eltérés). Hát eccer egy galamb repül oda, aki nem vót más, mint az új szép felesége. 14 : 379. Hát eccer megszólal a ló, aki tátos vót. 14 : 376. Ha pediglen eljön az a sárgalábú gólyamadár, akit úgy is nevezünk, hogy halál. 29 : 532.

1. *Aki amely helyett.* — Az *aki* névmást a népnyelv igen gyakran használja olyan esetekben, mikor az irodalom az *amely* névmás használatát követeli. Általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy csekély kivétellel az állatnevek után mindig *aki* a relativum. A növénynevekkel a népnyelv épúgy bánik, mint egyéb tárgyi fogalmakkal:

a) Élő lényeknél (állatnevek).

A hintó után elfutott a kutyájuk is, aki mindég ugrát a hintó ódalára, mer látta, hogy a fánn ül valaki. 8 : 330. Ollan dühös harapós kutya nem terömettött, aki hozzám tudott vóna férközni. 29 : 478. Nem tehetem, hogy a Kökiny lúir is fizessek, aki a Pihes mellett lóggóra szok eljárni 10 : 567. A lovat is aszt ütök legjobban, aki legjobban húz. 30 : 367. Meddű az a tehén, aki nem boryadzik. 6 : 373. Vót éccēr ěm macska, akivē a gazdasszonya nagyon rosszú bánt. 7 : 36. Suszter nekem fonalat ád, hogy bevarrhassam a bögyit a gercének, aki maj megdöglik. 7 : 280. Csudamadár a szarka, kinek hosszú a farka 7 : 92.

b) Egyéb tárgyi fogalmaknál. — A népnyelv szívesen él még az *aki* relativummal a növényneveknél is; a többi tárgyi fogalmak után leginkább akkor, ha azok mint cselekvők szerepelnek.

Hát láttya ott aszt a szép agácafát, aki ott künyűtt a földöbű 1 : 375. Nincs ojjan vad gyümölcs, aki még nēm frik. 9 : 231. (= megjön lassankint mindenkinek az esze) s. í. t. — Azon jár el a gőzkocsi, aki a regrutát viszi. 1 : 273. Sok a korpája annak a malomnak, aki sokat öröl. 30 : 399. Olyan mint a szem, aki mindent lát, csak magát nem láttya. 30 : 365. Hát ne járjon olyan szekér után, aki fel nem veszi. 9 : 132. De csak a szemit száját tátotta, amint meglátta a nagy viláosságot, aki a kőlap alú gyűtt. 9 : 232. Ek kulacs bor ammellé, ki torkunkat megkenné. 8 : 285. A kapitány nyaka körű csavarta a feleséginek a kendőjét, a ki főtartotta a csapást. 9 : 233.

De egyéb esetekben is gyakori használatú az *aki* névmás :

Osztán épárogott gonosz lelke a pokóba, aki olyan akár a kalamáris. 9 : 234. Az iteje a zaran gyűrű, aki a zujján vót. 6 : 322. Nem jó ize vagyon az almának, kit a Vilma választott magának. 6 : 240. Hát há tetted a két krajcárt, akit édobtá? 2 : 132. Annyi dohánt elszíp, hogy az Isten is öröjzön; akit tēnnap vettem, mán abból egy falás sincs. 30 : 494. Enné van ékkönyv, akibe minden boszorkány neve égván. 15 : 229. Aszt a tojáshajat, akibű a

csirke kikött, össze kell dugni, hogy összetarcsik a csirke. 6:520. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. De még szebben verik aszt a rézdobot, kire rózsám töled émasérozok. 9:240. Kalocsába faragják a bitófát, kire aszt a Balog Jancsit akasszák. 29:384. Vót aranya, ennivalója, meg fütökösse, akivel mást megverhessen, ha bántja. 10:428.

2. *Ami az amely helyett.* — Az állatnevek után a népnyelv nem használja az *ami* relativumot. A növényneveknél és a többi fogalmak után felváltva használja az *aki* névmással.

Ahhó megy férhő, aki annak a fánok tetejébű, ami ott volt a kastil előtt, egy ágot hoz. 6:370. Ne legyik levele a rózsának, amit hozol. 6:367. Montta a zinassának, hogy szakajcsa le a tulipányt, ami ott van a zerdő szélinn. 8:328. Elszárad az a fű, mit a kasza levág, elhervad az a lány, kit babája elhagy. Nd. 8:285. Egy kulacs bor ammellé, mi torkunkat mekkenné; hahaha, ha ja gazda azt adna! 15:235. (l. az előbbi pontot, b). A bujtárjait mind ébérmeta csúfnévre, ami osztán azokon hótig rajtik száratt. 8:85. Aszt a ruhát, amibe a nehessig a gyerékét etaláto, hét mögyén áti ké vinnyi. 7:181: 7:230. Ha a zórunk alá hántunk, majd évégezzük a sort, amibe járatos kend 2:514. A cserén közepin a tűzhely, a fábú csinát csiptető mellette, amivé az embör paraszat töhetött a pipára. 8:85. A királné valami patikaszört adott férjének az italábo, amitú az elalutt. 10:184.

Egyéb esetekben is fölcseréli a népnyelv a relativ névmásokat egymással. Így állhat:

a) *aki* . . . *ami* helyett. Még és jobb, akit maga szerez az ember. 10:47. Gyergyósztmiklós. Tudta jól, hogy ebé az, aki a másé, ha mindjárt az öregapám uramé is. Ngy. I. 497. Eccēr lēssz, aki sosē vót (= a baj hamar megeshetik.) Ny. F. 10:32. Kit nem látott ember, aszt kellett megérenem. 6:231. Nem kérdem aszt mástul, kit magam szemlélek. 6:410. Gergelyjárás-kor. A fokossal olyat vághat, kit csak az Isten gyógyíthat. Ngy. II:196. Nincs olyan hosszú, kinek víge ne legyik. 29:189. Hajdú-Szovát.

b) *ami* . . . *aki* helyett. Dugonicsnál gyakori, ma már ritkán hallható. Nem mind okos, ami tanúlt. D. Nem mind koldús, ami kér. D. Nem mind cigány, ami barna. D. Nem mind szegény, ami fótosan jár. Dug. (általánosító, összefoglaló értelmű mellékmondatok, azért áll ami.) Ez az ember, ami itt van, az én testvérem. 9:563. Szilágyság. Az az úr, ami ott ül. Kassa vid. 20:573.

c) *aki* . . . *ahány, amennyi* helyett. Avvá mēkfujja a siptyát, asztán aki hal csak vót, kiment a szére (= a tenger szélére). 15:92. [L. még később a népies attrakcióval szerkesztett relat. mondásokat!]

d) *ami* . . . *ahány, amennyi* helyett. No mit tehetett a kiráj, kifüzette, ami bére vót, asztán bement a kigyóhó. 15:42. Lekókányozta az ómát, ami vót (= lepiszkálta a fáról). 8:177.

e) *ami* . . . *amilyen* helyett. A Pihe Náci csak am marad, ami gyerök-korába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely). 14:333.

Dugonics közmondásaiban és példabeszédeiben, melyeket a nép ajká-

ról írt össze, gyakran találkozunk az ő idejében a népnél is sokszor használt *amely* névmással oly esetekben is, mikor az irodalom nem használja : a) *aki* helyett : Nincs oly tökéletes mester, melynél tökéletesebbet ne találhatnál. D. b) *ami* helyett. Héjjában attúl félni, melynek meg kell lenni. D. Azt tömi, melynek feneke kiesett. D. Csekély dolog, mely a gyermeket meg nem neveteti. D. (vehető szabályszerűnek is, ha a dolog szót megnevezettnek vesszük.) c) *amennyi* helyett. Nem kaparhat annyit a fősvény, melyet el ne tékozolhatna korhely fia. Dug.

A mutató névmás használata.

Az alárendelések legnagyobb részében nem szabályos a mutató névmás használata, és épen a relativ nvm. alkalmazásamódja idézheti elő a népies mondatszerkezetek sajátos fordulatait.

Valahányszor a relativ mondat a személynek vagy a dolognak vmely ismert vagy lényeges jegyét fejezi ki, azt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban használt hangsúlyos mutató névmással. pl.

Ád meg Isten azt a papot, aki minket összeadott. 2 : 469 ; 29 : 283. Azt a kis lánt, ki ma férho mén, szeretőül soká birtam én. 1 : 416. A faluba nincs oly legén, mint Pista, ki a bíró borát [mindig] megissza. 29 : 478.

Az alanyesetben álló mutató névmás kihagyása egészen közönséges, de nem minden esetben magyaros. — A mutató névmás elhagyása akkor nem feltűnő, ha már ismert dologról van szó. De kirívó németesség érzik az efajta mondatokban : a kép, mely a falon függ ; a ház, melyben születtem. A mutató nvm. hiánya ez esetben valóban fülsértő. Úgy látszik a jelzői melléknévi mondatokban a nép nem igen hagyja el a mutató névmást.

a) Hiányzik a főmondatból a mutató nvm. alanyesete, tehát a főmondat alanya :

Ki keveset főz, könnyen megeszi, D. Aki ebbel fekszik, bolhásan kél fel. D. 1 : 50. Aki pénzes, kényes. D. Nincs akinek ne vétsen. D. Ki egy tüt lop, ökröt is próbál. D. Aki mástól vár, szomorún jár. 6 : 82. Nálunk jól viselje magát, aki idejő. 1 : 326. Aki hátul marad, huzza be az ajtót [a felelősség áthárítása] 29 : 189. Engem ölel, aki szeret. 1 : 227. Aki a zsidónak nem köszön, átesik a küszöbön. 9 : 178. Akinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét. 10 : 524 ; 29 : 189 ; 7 : 424. Akinek hat leánya van, búkérni ne menjen máshoz. 1 : 225.

Ami szabad, redves, ami tiltott, kedves. Ngy. Ami ritka, kedves. D. Ez ám, ami. D. Ami a másé, nem a Tamásé. 50 : 299, 400. Ami kisik, nem mulik. 7 : 130. Ami tilos, nem kimondani való. 9 : 477. Majd csak lessz,

ami lessz. Ny. Végötös végig igaz, amit ehêjt êmonda. 4:32. Sok esik, amin örvendhetni, de sok omol, amin búsulhatni. Amivel kirkettem, imhol vagyon kisen. 6:90. Van, mibül adjon. D.

Gyakran teljesnek látszik a relativ mondat főmondata, pedig nem teljes; pl.

Eb, aki haragszik. D. 1:58. érdekes, hogy itt nem az *ebtől* függ a melléknévi mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól. Ilyenek: Eb, aki nem barát. D. Eb aki bánnya, kutya aki szánnya. D. 1:60. Ember fogad fogadást, aggeb aki megállja. D. 1:86. Bolond (az), aki maga nyakára vágja a fát. D. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Jobb az arany, mint a réz, bolond, aki rád néz. 8:527. Szegény egér, melynek csak egy lyuka van. D. Nem mind bors, amit a kalmár ebe hullat. Dug. 1:53. Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1:329. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2:116.

b) Hiányzik a főmondatból a mutató nvm. tárgyesete:

Aki nem hiszi, vigye el az ördög. Ny. Aki kísün gyün haza, be nem erisztem. Ny. Ki magát a korpa közé keveri, megeszi a disznó. D. Aki lármáz, puff (üsd) nyakon! Ny. Ne szánd, ki vagyona mellett éhezik (= aki vagyonos, mégis éh.) 9:31. Aki handoklik, leteszik a földre szómára, hogy a rossz ne kisércse annyírag. 6:228. Az állatlan lú kinákoznyi szokott az utasoknak, de aki ráül, pokolba vüsz. 13:191. Kit az Isten valahová rendöl, el is készíti. D. Amejtek hozzányul, agyonverem. Ny. Amejtek belefullad (a vízbe), agyonütöm [anyai tanács, mikor a gyerekek fürödni mennek] Ny. Kit az Isten szeret, maga is megberetvájja (kopaszra mondják). 30:491. A szolga is talál, kinek parancsojjon. D. Szedd el vedd el, amit tucc; tedd bolonddá, akit tucc. 29:189.

Héjjában szépítitek ami rút. D. Mit ott annak, megöhetöd kés nélkül. D. Egyszer veszi fontra, amit százszor nyelvre. D. Amit a lopásra eléptél, nehéz visszalépned. D. Amit adsz, ne borsold meg. 1:226. Amit mondani akarsz, rágd jól kérőbe. 2:230. Pap sê hiszi, amit prédikál. 6:368. Kutyabőrre írják, amit megtartani akarnak. Dug. 1:61. Amit a szeme meglát, keze ott nem hagyja. 9:133. Lábbal rúgják, amit kézzel érnek 30:376. Édes anyám, ha kend tudná, amit én, milyen gyenge szívű kis lány vagyok én. 1:131. Régen megetted, amitül meg kell halnod. D. Ha üres edénynyel jönnek veled szembe, nem kapod meg, amiír mégy. 8:327.

c) Gyakran érdekes fordulatok állhatnak elő, ha a mutató névmás birtokos esete hiányzik a főmondatból.

Ki a sárban járkal, sáros a papuccsa. D. Ki urával pöröl, prókátora Isten. D. Ki madarat tart, gané a fizetése. D. Ki az igazat hangosan hegedüli, vonóval a feje hamar megvoníttatik. D. Aki velem föltész, nem esik porba a pecsenyéje. 3:417. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6:227. Aki kigyün az uccáro, birkaharang a nyakáro (lakod. kurjantás) 8:468. Aki eszt el nem mongya, szorujjon be a zóra juka. 15:284. Hogy a kórság

gyűjön rád, vessen fel a szél te! Fel. Hujjon a kebelibe, aki mongya. 9:133. Kinek szél a hite, tömlöc az országa. D. Kinek savával élsz, föttét meg ne dicsérd. D. Kinek feje rossz, lába se jó. D. Mit nekem!? amit mondtam, [annak] urát adom, nem szoptam az ujjamból semmit. 9:131. Fele is sok vóna, amit tudni akar. D.

d) Hiányzik a mutató névmás tulajdonító esete a főmondatból; ez gyakran elhomályosítja a vonatkozást és sokszor inverziókra vezet.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kezén marad, aki szurkot forgat. D. Könnyű a mesterség, aki tudja. D. Nincs esze, ki életével játszik. D. Aki örül, van oka D. Nincs üdeje, ki üdöre várakozik. D. Aki csak kér tüllem, szívesen adok. Ny. Jaj, aki hozzányúl! Ny. [vö. Jaj, ki parancsom élve szegi! Ar. Tetemreh.] Ejnye de jó [annak], aki ojan okos! Ny. Ki mëghal, egész helye lész. 1:371. Van ám annyi esze, aki pirít, nem égeti mëg a kezit. 6:368. Aki dilig kutya, dilután sincs farka (sose jó meg az esze). 7:424, 29:430. Aki ördöggel lakik, ördöggé kell lenni. 8:372; 9:133. Akki azt akarja, hogy békája në lögyön a ház előtt, nagy-péntökön hajnalba körül köll söpörni az örökségöt. 9:87. Kinek Isten nem ád, a kovács nem kohol. D. Akinek a foga fáj, nem kell egyéb urusság: nagy sült lúd, meleg máj . . . Könnyű éni, akinek annyi pize van. Ny. Jaj, kinek se esze, se pénze! D. Itt a tél, jaj kinek nincs fütteni valója. D. Jó, akinek jó! Van mindéne, akinek pize van. Ny. Sok veje [van annak], kinek lánya szemtelen. D. Amit kis helyen megfordíthatsz, [annak] nagy helyet ne kívánj. D.

e) Hiányzik a főmondatból a mutató névmásnak valamely határozós esete:

Hozzáfoghatsz, ami el nem fáraszt. D. [ahhoz]. Kiben szapora a tréfa, [abban] természetlen az ész. D. Kinél vékony az emberség, [annál] vasiag az embertelenség. D. Amim van, [abból] mindig szívesen adok. Ny. Adjatok, adjatok [abból], amit Isten adott. Arany J.

Legszívesebben mellőzi a népnyelv a mutató névmást akkor, ha könnyen odaérthető, ha nélküle a főmondat minden értelmi zavar nélkül ellehet, tehát ha alanyesetben vagy tárgy-esetben kellene állnia. Egyéb esetekben ritkán marad el, legalább a mai népnyelvben, mert kihagyása a gondolat megértését megnehezíti. —

A mutató névmást a népnyelvben gyakran látjuk hogy a személynévmás helyettesíti. Ez többnyire akkor történik, ha a relativ mondat megelőzi a maga főmondatát. E jelenség talán úgy magyarázható, hogy amint kimondjuk a mellékmondatot, elfeledjük a vonatkoztatást (épen mert a relativ mondat elől van), s a főmondatot teljesen önálló alakban használjuk.

Ki a singet ellopta, a rőföt is nála keresik. D. Aki sokat szavall, csak ki vele. Ny. Amelyik haszontalankodik, végigverék rajta. Ny. Amelyik többet iér, fizetünk melléje. Nd. 29:141. (cseréről van szó.). A kiráj kidobótatta, hogy aki felmászik ára a fára, neki aggya csudaszép leányát s velé felé-kirájságát. 14:375. Ki mit eszik, iszik rá. 6:82: 8:518. Ami megesett, az Isten se segít rajta (e. h. azon) Ny. Kit a szerelem előfog, nem kő neki semmi dolog. 29:141. Méffogatták, hogy amit talának, megosztoznak rajta. 7:279. Gyék kend velünk no, amit isten adott, osztán lássék hozzá. 2:513. Alföld (érdekes a relativ mondat közbeékelése). Izenjétek meg annak a téhetetlen kutyának, hogy amit kapott, érje meg vele, többet még csak e koszos malacot se kap. Ngy. 1:420. Akármennyit dógozok, nem érig be vele. Ny. Akinek a szemöldöke az orra fölött összenő, a gyermeket féltik tőle, mert megigézi. 4:35.

Néhány esetben a főmondat áll a relativ mondat előtt a személyes névmással s erre vonatkozik a relativ mondat:

Az Isten légyen övelek (azokkal), kik engemet kikésérnek. 6:480. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (a nősiülésnél a pénzre is néz)! 30:486. Németgens (Vasm.) Mám most te fogsz meglakolni írte, ammir hazuttál 8:45. Debrecen.

Ezekben a főmondat kimondásakor még nem gondolunk a következő relativ mondatra, azért nem használjuk itt a mutató névmást. Amikor pedig a relativ mondat megelőzi főmondatát, a főmondatbeli mutató nvm. elhagyását a személynévmás pótolja.

A népnyelvben csak ritkán találhatjuk, hogy a relativ mondat igéje, állítmánya 1. és 2. személyű. Ilyenkor a főmondat és a relativ mondat alanya többnyire ugyanaz a személynévmás; nagyobbbrészt verses formában fordul elő:

Én egy igaz árva voltam, ki hazámat rég elhagytam (e h. ki hazáját rég elhagyta.). Ngy. 3:40. Anyád nem is hinné, hogy avvagy aki eljöttél. 9:476. Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél, Nd. 30:492. Karcag. Akik életbe marattunk, nem soká má hazajutunk. 10:230. Udvarhely m. [mindkét mondat rámutat a többes 1. személyű névmásra]. Tudnám meg, hogy vagytok, kik vagytok előttem. 6:375. Harangod. Jó barátim, kik itt álltok, még hírömet se halljátok. 6:480. Veszprém. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martyán állátok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok s életem végit nem várátok? 8:240. Néprománc. Valakik e házban itt most jelen vátok, ha viccsiggel vótunk, mind megbocsássatok. 6:184. — De eltér ebben a mondatban: Te vagy az a szép virág aki, az én ételömet mindig megészi? (aki . . . megeszed) Veszprém.

Természetes, hogy ezen mondatokban a személyes nvm. s a rá vonatkozó relativum mindig alanyesetben áll.

(Folytatjuk.)

BATTA BÉLA.

Zomok és szomoga.

Csűry Bálint a Nyr. decemberi füzetében bátor kézzel nyúlt a *zomok* szóhoz, amelynek származásáról én egy pár évvel ezelőtt a legnagyobb tartózkodással szóltam, és egy füst alatt megmagyarázta nekünk a titokzatos *szomoga* eredetét is. A könnyedén fölépült bizonyítás sarkköve a tót *zmok*; igaz említ mellette még két sem a *zmok*-kal sem egymásközt össze nem függő szláv *smok* és *smuk*-ot is, *smuk*-ot mindjárt három félet, de két ízben is határozottan azonosítja a magyar *zomok* szót a tót *zmok*-kal. Én csak az első helyet írom ki, mert ott szól behatóbban a tót szó „alapjelentés“-éről is. „A *zmok*, mondja, és a *zomok* szó tehát ez adathalmaz (!) tanúsága szerint azonos. Jelent ördögfiut, manót, sárkányt, kígyót és lidércet. A Bernolák szótára szerint pedig oly gonosz lelket jelent, melyet egy egészen nedves madár alakjában szoktak képzelni. Az alapjelentés tehát a *vizes*, *nedves* lehetett, mert e kifejezésben: *mokri gato* [olv. *gako* = *jako*] *zmok*, már csak *vizeset*, *nedveset* jelent, továbbá, mert különböző alakulatain a *vizesség*, *nedvesség* képze az uralkodó.“ L. 36:482. A tót *zmok* alapjelentésének illetén, teljesen önkényes megállapítása után, így folytatja: „Ebből látható, hogy a *szomoga* összefüggésben van a *zmok* szóval, jelentése: vizes, nedves, esőtől megázott hely, mint az Oklsz., illetőleg a MTsz. magyarázza.“

A *szomoga* szó származása előttem teljesen homályos, különben is a kiinduló pont Cs. nél is a *zomok* szó, vegyük tehát mindenek előtt ezt szemügyre. Én a *Csésze* cikkemben megemlítettem, hogy a m. *zömök* régebb *zomok*-ból lett és azután így folytattam: „Az is igen valószínű, hogy a *zomok* szláv szó és hogy eredetileg csakis kígyófélet jelentett, de amilyen szellemesen fejtegette Szarvas a jelentésfejlődést (*zomok*-kígyó = kurta-kígyó: *zomok* = kurta). olyan gyarló annak bizonyítása, hogy a szó szláv eredetű. Mégis annyi a *zomok*, illetőleg *zomak* (l. a Ny. Sz.-ban mindakettőt) szóval összecsengő kígyónevet találunk a szláv nyelvekben, hogy alig kételkedhetünk szláv voltában, de a részletes bizonyítás, ha valóban tudományos akar lenni, egy egész sor kérdésnek a szellőztetését kívánja és azért itt nem végezhető. Én ebbe a bonyolult bizonyításba e helyen annál kevésbé bocsátkozom, mert azt alig fogja valaki tagadhatni, hogy a magashangú *zömök* csak később keletkezett a mélyhangú *zomok* alakból és hogy ezt a közhasználatból teljesen kiszorította. Ez pedig még akkor is igen nyomós tény maradna, ha talán valakinek sikerülne kimutatni, hogy a szó nem szláv eredetű.“ Nyr. 31:13. Cikkem német nyelven megjelent átdolgozásában az illető hely így hangzik: „So dilettantisch nun auch Szarvas den Nachweis geführt hat, dass das Wort slavischen Ursprungs sei, so wahrscheinlich ist dies doch, denn das Wort scheint ursprünglich nur Schlange, speciell die Natter (Coluber) bedeutet zu haben und es klingen in den slavischen Sprachen einige Bezeichnungen für die Schlange in einer Weise an, dass an eine zufällige Begegnung nicht recht gedacht werden kann.“ Keleti Szemle 2:296. Ez az erősen kételkedő és tartózkodó álláspont éles ellentétben áll Simonyi és Halász kijelentésével, akik a kérdést teljesen tisztázottnak tüntették föl. Simonyi a Magyar Nyelv első kiadásában azt mondja: „*Zömök*: szláv eredetűnek bizonyította Szarvas: a Nyelvújításról 11—13*, l. 2:214, Halász meg épenséggel azt találta, hogy „Szarvas Gábor nagyon szépen bebizonyította, hogy e szó a szlávból

került.“ Nyr. 10:57. Pedig a dolog úgy áll, hogy Szarvas sem nagyon szépen, sem egyáltalában be nem bizonyította, hogy a *zomok-zömök* szó szláv eredetű, az ő érdeme abban áll, hogy kitüntette, hogy a *zömök* újabb, a régi *zomok*-ból keletkezett alak és hogy a szó eredetileg csakis kígyófélet jelentett, mert hogy a *zomok* szláv, ha ugyan szláv, azt akár az 1825-ben megjelent Leschka-féle *Elenchus*-ban is olvashatjuk: *Zomok-kígyó*, coluber berus, *kígyó* ezt genuinum magyaticum, sed *zomok* slavicum, *zmek* *zmok*, polon. *smok*, drako, boh. *zmyge*, russ. *zmij*, *zmija*, illyr. *zmia*, anguis, coluber. De hát ha Szarvas előadása tudományosabb formában adja a dolgot és tárgyalásából kiküszöbölt mindent, ami oda nem való? Szó sincs róla, Sz. fejtegetése szóról-szóra így hangzik: „Bernolák Lexicon Slovenicumában a többi közt ott találjuk ezt is hogy: „*zmiga*: coluber“; a déli szlávban pedig, a horvátban és szerbben: *smuk*: serpentis genus; ehhez magyarázatul pedig az ó-szlávban (l. Mikl. Lex.-Palaeosl.) „*smükati se*, repere (csúszni, mászni)“; az újabb szlávban is a *smuk*-tő „csúszó, mászó, sikamló“ jelentésekben szerepel. E tényekből tehát világos, hogy a *zomok* eredetibb „coluber: kurta-kígyó“ jelentésével együtt szláv kölcsönvétel.“ L. i. h. 12. l. E fejtegetésnek három erősebb láncszeme volna: tót *zmiga* „coluber“, horv.-szerb. *smuk* „serpentis genus“ és m. *zomok* eredetileg = „coluber.“ De ha ezek valóban egy tudományos bizonyítás láncszemei, akkor úgy-e nyilvánvaló, hogy a tót *zmiga* és a horv. szerb *smuk* is összefüggnek valahogy egymással, nem csak a magyar *zomok* az egyikkel is meg a másikkal is. Pedig hát erről szó sem lehet. De egy lépéssel tovább megyek, egyenesen kételkedem, vajjon Sz. tudta-e, hogy a Bernolákban talált *zmiga* szó nem *g*-vel, hanem *j*-vel olvasandó, hogy a szó tehát azonos a *v a l a m e n n y i* szláv nyelvben jól ismert, még ma a tótban is a horv.-szerbben is jól ismert *zmija* szóval. Ha a horvát-szerb *zmija* az ugyancsak horvát-szerb *smuk*-hoz jelentésben ugyan nagyon közel áll, de származásra annyira távol esik, hogy nincs egyetlen egy vele közös hangja sem. a véletlenül egyező *m*-et kivéve, akkor Sz. előadása lehet minden egnéb csak nem tudományos, akkor azt semmilyen licentiával nem lehet „bizonyítás“-nak nevezni. Ha egyáltalában még érdemes ebből az összeállításból kiindulni, csak az lehet a kérdés, *zmija*-ból lett-e a m. *zomok* vagy *smuk*-ból, és erre a felelet igen könnyű: a *zomok* szó *zmija*-ból semmiképp sem keletkezhetett, *smuk*-ból talán igen. Ne akadjunk fönn azon, hogy a horv.-szerb szóban az *u* hosszú és hogy hosszú *ü*-ből alig lett volna a magyarban *o*, hisz nagyon is elképzelhetnők, hogy az annyira elterjedt *smyk-smuk*-töből hajtott igék mellett (l. Mikl. Etw. *smük*-a.) egy könnyen érthető és gyakori tipust mutató *smuk* főnév valaha megvolt más szláv nyelvekben is és csak kiveszett a kurtakígyó sok egyéb elnevezése mellett, de mintha a magyar nyelv története tiltakoznék olyan föltevés ellen, hogy a *zomok* úgy lett volna egy szláv *smukü*-ből mint p. o. *gonosz gnusü*-ből, mert kétségtelen, hogy régibb alakja *zomak* és hogy a *zomok* csak kiegyenlítés által keletkezett újabb alak. A régi nyelvben annyira következetes a *zomak* alak, hogy a Ny. Sz. egészen különválasztja az alakra és jelentésre nézve a régies *zomak* „coluber“-t a mindkét tekintetben új fejlődést mutató *zomok-zömök*-től, l. 3:1284. és k. l. és v. ő. a *zomok-kígyó* a. idézket 2:305. Az azóta kiadott régi szójegyzékek, a schlägli, besztercei, a Marmelius-féle következetesen *zomak*-ot írnak; elesik tehát, ha

jól látom, annak lehetősége, hogy a magyar szót egy szláv *smukŭ szóval valamely kapcsolatba hozzuk. Szarvas tehát igenis nem — bizonyította be, hogy a *zomok* szláv szó. Miklosich nem vette föl a szót a magyar nyelv szláv elemeiről szóló értekezésébe, szófejtő szótárában sem említi, de Leschka összeállításában találunk még Szarvastól ki nem aknázott anyagot, említi egyebek közt a tót *zmok*-ot is, amelyből Csűry kiindul, hát ha ez közelebb visz a célhoz. Ha a magyar *zmok* egy későn a tót *zmok*-ból átvett szó lehetne, hangtani fejlődése egészen világos volna előttünk, de egy réges rég átvett szláv *zmok* alighanem *zamak-ká vált volna, v. ö. *gnoj*: *ganaj*, *drobŭ*: *darab*, *prostŭ*: *paraszt*, *stogŭ*: *asztag*, *stolŭ*: *asztal* (és *kokoš*: *kakas*, *oblokŭ: *ablak*, *obrokŭ*: *abrak*, *okno*: *akna*, *podmolŭ: *padmaly*, *panosŭ*: *panasz*). A tót *zmok* „alapjelentése, mondja Csűry, „a vizes, nedves lehetett“; ha ez igaz, *o*-ja azonos a *mokry* „nedves“ *zmoknŭt* „megázni“ stb. ősrégi *o*-jával és a magyar *zomak* > *zomok* aligha magyarázható ki belőle. De a tudomány semmit sem tud a *zmok* ilyen alapjelentéséről; én a *zmok*, illetőleg a vele egy tőből hajtott *zmija* szónak csak egyetlen egy tudományos magyarázatát ismerem, amely szerint a *zemlja* „föld“ szóval függ össze és azt jelenti, hogy „terrestris“ vagy „humilis“ (Hirt BB. 24: 255. Lidén Archiv f. slav. Phil. 28: 38, Meillet Mém. de la Soc. de Ling. 14: 367, u. a. *Sur les interdictions de vocabulaire* 13.). Minthogy Meilletnek az utolsó helyen idézett apró alkalmi irata (v. ö. Nytud. 1: 142.) nehezen hozzáférhető, kiírom belőle az idevágó helyet: A szerző abból a jelenségől, hogy a kígyónak nincs általános indogermán neve és hogy egy-egy név aránylag korlátozott területen ismeretes, azt következteti, hogy a kígyót nem szerették igazi nevén szólítani: „Le serpent est l'un des animaux dont le nom est le plus souvent taboué.“ L. i. h. 13. Gyakran egy jelzője váltja föl igazi nevét, (lat. *serpens*!), ilyen a szláv elnevezés is: „terrestre“: v. sl. *zmij* et *zmija* cf. *zemlja* „terre“; le mot *zmij* est dérivé du thème à suffixe zéro **g₁hem-* d'où *zemlja* lui-même est tiré); cette étymologie, due à M. Hirt et reprise par M. Lidén (Archiv f. sl. phil. XXVIII., 38.), serait difficile à justifier si une interdiction d'employer le nom propre du „serpent“ n'avait obligé a recourir à une périphrase obscure en elle-même, qui devenait claire par le fait qu'elle était le substitut d'un terme notoirement interdit, au moins dans certaines conditions (l. 13. s. k. l.). Meillet igaz itt csak a *zmij* *zmija* szavakat említi, de természetesen az egész szócsoportha gondol, amely idetartozik és amelyben Lidén tárgyalása szerint megtaláljuk az elavult cseh *zmek* „sárkány“ szót is, amely a tót *zmok*-kal teljesen azonosnak látszik; a tót *zmok* és *zmek* ugyanis találkozik egy föltett *zmŭkŭ illetőleg *zŭmŭkŭ alakban (v. ö. cseh *veš* tót *voš* = ób. *vuš* stb.) és Gebauer valóban így egyesíti a két egymáshoz olyan közel álló nyelv *zmek*-*zmok* alakját, l. Hist. mluvnice 1: 181. Ha a tót *zmok* egyenlő a tóthoz legközelebb álló szláv nyelvben, a csehben található *zmek*-kel, *o*-ja nem régi és *zmok* régiebb *zmŭkŭ vagy *zŭmŭkŭ-ból keletkezett. Hátha ebből kimagyarázható a magyar szó alakja? Nem, ebből sem; mert ebből lehetett volna igenis közvetlenül *zomok*, de a régiebb *zomak* így is érthetetlen volna előttünk, ez inkább *zŭmŭkŭ-ból keletkezettnek látszik, amely igaz nagyon is elképzelhető képzés volna, de sehol ki nem mutatható, ha csak nem hivatkozunk épen a kétértelmű tót *zmok*-ra, amely lehetne egy régi *zŭmŭkŭ mása is,

de a cseh *zmeč* valloása szerint nagyobb valószínűséggel *zŭmŭkŭ alakra vezetendő vissza.

Azt hiszem, már az eddig mondottak igazolják azt a nagy tartózkodást, amellyel a *zomok* szó eredetéről nyilatkoztam, nem akarom a nehézségeket még azzal szaporítani, hogy a tót *zmok* és horv. szl. *smŭk*-on kívül még egy harmadik, megint egészen más eredetű, de újra összecsengő és a kettőnél jóval elterjedtebb szláv kigyónevet, a *smokŭ*-ot is belekeverjem a tárgyalásba, célhoz úgysem vezetne, mert sehogys sem jutok tovább mint odáig, hogy a *zomok* szó szláv eredete valószínűnek látszik, de bebizonyítani nem tudom.

A *szomogá*-ról még ennyit sem mondhatok. A tót *zmok*-kal már azért sem függhet össze, mert ez kétségtelenül mindig *z*-vel hangzott, no meg természetesen jelentésénél fogva sem, mert a tót *zmok* alapjelentésében semmi „vizesség“ vagy „nedvesség“ nem rejtett, ahogy Csűry hiszi, az, csak később került bele a *zmoknút* „megázni“ és a *mokry* „nedves, vizes“-féle szavakkal való népetimológikus összekapcsolás következtében, ha pedig Cs. a tót *zmok*-ról egyszerre átugrik a teljesen más eredetű horv. szl. *smuk*-ra, mert ez valahogy összecseng az Arany János említette *szamuká*-val, fölold bennünket arról, hogy komolyan foglalkozunk a *szomoga*-ról adott magyarázatával.

ASBÓTH OSZKÁR.

BRASSAI SZÉLJEGYZETEI A MAGYAR NYELVÖRHÖZ.

Brassai íróasztaláról apró nyelvészeti följegyzéseket szedett össze s őrzött meg a gondos kegyelet. Van köztük egy meglehetősen gonddal írt s talán sajtó alá készített (elül-hátul csonka) töredék: apró széljegyzetek a Nyr. 1873. és 1882. kötetéhez. Szarvas Gáborral és Miklosichsal vitatkozik bennük. Vissza szeretné hódítani a magyarságnak, amit ők szláv kölcsönzavaknak bizonyítanak. Érvelése s egész álláspontja ma már természetesen igen elavult, elavult volt már a maga idejében is. Értékük jóformán csak annyi van, hogy Brassai a szerzőjük, az a Brassai, aki a szófejtést gyök-piszkálásnak csúfolta. Az ő országa a mondattan. A szófejtés terére való tévedése igazán csak tévedés, de érdekes és jellemző tévedés. Nagy embereknek a tévedései is tanulságosak. Ha nem Brassairól volna szó, talán kegyeletlenség is volna kiadni, de a Brassai egyénisége megbírja ezt a kis szépséghibát.¹ Kíméletlen hangja úgyis valószínűvé teszi, hogy az egészet csak a maga gyönyörűségére irogatta össze s kiadásra csak akkor szánta volna, ha ötletszerű állításait elébb nyomós okokkal a maga módja szerint megtámogathatja vala. Úgy látszik, Szarvas Gábornak, legnagyobb ellenfelének, készült vele visszaadni a kölcsönt. Kolozsvárt sokan tudnak róla még, milyen engesztelhetetlen haraggal beszélt ez öreg úr a kilencvenes években Szarvas Gáborról. Nagy Lajos tanár beszéli, hogy a szakácsnéját ilyenformán szidta: „Maga ilyen, maga olyan (s itt egy pár ékes jelző következtet), maga — Szarvas Gábor“. Haragjának csak a Sz. G. halála

¹ Egyébiránt Miklosich magyar-nyelvi tévedéseivel szemben sokszor csakugyan Brassainak van igaza. *A szerk.*

vetett véget. Ugyanakkor s ugyanazon ok miatt szakadhattak meg a széljegyzetek is. Meg lehet ugyanis állapítani, hogy ezeket a följegyzéseket 1893—96. táján írhatta Brassai. Az íróasztalán találták, tehát valószínűleg utolsó éveiben kellett írnia, de semmi esetre sem 1893 előtt, mert egyik papiroslap hátsó lapján egy 1892-től 1896-ig Budapesten tanuló fiatal embernek a levelét találjuk. — Ime a széljegyzetek:

a. 73. [anno 1873] p. 337. (Helynevek (azaz helyiséget jelölő suffixumok: -d (Diód, Komlód) helyes, -da -de rossz.) Nyom. hib. anyagos, olv. anyagos. *Diszmod* o. *Disznód* (p. 343.)

p. 395. („Mielőtt.“ — Népnyelvben nincs. Más relativumok (conjunct.) analogiájából a következő szabályt állítja: „Ha a mellékmondat cselekvése ény v. tényként van kijelentve, azaz ha megtörtént vagy mint történendő van *elétüntetve*, a *mielőtt* jelentő móddal kapcsolandó össze. Ha pedig a mellékmondat cselekvése lehetőségre, bizonytalannak (megtörténhetőségre) vagy lehetetlennek (meg nem történő v. meg nem történtnek) van kimondva, a *mielőtt*-tel optativus áll.“ — Ezek a szabályok nincsenek viszonyban a mondat mellék voltával és éppen úgy illenek a főmondatokra is. (Idegen nyelvből kölcsönzött.)

p. 439. „A testrészek szerepe nyelvünkben.“ *„Karéna Olymptoio: Olympus orma:“ karéna* többes, tehát *Ol. csúcsai!* — „fejében (végett)“. Nem igaz; hanem: gyanánt, helyeit, okáért stb.

p. 486. sqq. *„képezni“* (489) mit tesz? — *„közöl“* olv. *közül*; „azon eset“ olv. *az az* eset; „képző“ olv. alkotó; „ha a kérdéses szó az . . . népek . . . nyelvemlékében eléfordul“, olv. *fordul elé*.

a. 82. p. 3. *„nyomós“* v. *nyomos*. *„Kárhosztatni“* v. *kárhosztatni* (kárhozik, nem kárhoszik). *„Egyéb“* példák v. *más* példák. Szók „töve“ radix-e vagy thema? Wurzel v. Stamm? (*„ldő folytán“*, tehát nem *folyamán*, mint most parancsolja Sz. G.)

— A nyelvújítók érvei:

a) Holt képzők feleleveníthetők (-*me*, -*ár*, -*ep*, -*ag*, -*eg*, -*ony*, -*ány*).

b) A képzők hatásköre *mindegyre* (v. untalan, szüntelen, folyvást) tágul (szeszély, kedély, részvény, orrmány, felület, kivület).

c) Idegen képzők meghonosodnak (-*nok*, -*nök*, -*ca*, -*ce*).

p. 4. d) Képzett szók tövét fel lehet eleveníteni (tan, rajz, rag, gyönyör, szomj, pir, üdv).

e) Vannak igék, melyek nevek is egyszersmind. (Igaz, csak csinnyán kell élni vele.)

f) Egységes fogalomnak egységes kifejezésre van szüksége. (Nem hiszem, hogy egy nyelvújító is ily bolondot irt volna).

g) A bévettség, a *megszokás*, a rosszat is igazolja.

p. 51. „elő nem számlálták“ — a. 73. p. 395. „elé tüntetve“ irt, miért nem itt is: *elé* nem számlálva? Vagy van különbség az *elő* és *elé* közt [vagy nincs], ha n i n c s, sehoh se tegyünk különbséget, ha v a n, observáljuk mindenütt.

a. 82. p. „Ha helyes *esz*-ből *eszme*, akkor helyes *szörből szörme* is“. — *Eszmét* nem *ész*-ből származtatták, hanem *eszmél* igéből fejlesztették ki. Egyébiránt, amint *él*-ből származhatott *elme*, úgy *ész*-ből is lehetett

eszme, amire szükség volt. De a *szörme* nincs mit tegyen, nem is kellett senkinek.

p. 61. „rövid véghanggal van képviselve“. — „Képvisel“ a 4. lapon a nem helyeselt újítások közt szerepel.)

p. 51. kövk. A „gyökelvonás“ (rossz szó!) elleni polemia helyes, de csak cum grano salis. Ha *kéz* elveszett volna, a nétalán megmaradott „félkezű“-ből ki lehetne vonni.

p. 53. „mér föld“, mélyföld alakban a szláv *miliából* jutott hozzánk s aztán igazították „mért földre.“ — megfordítva igaz, t. i. *mért földet* csonkították *mér földre*. A *mil* mellé hogy csatlakozhatott volna a *föld*?)

p. 50. „Neologismus minden oly alkotás, vagy használat (deux mots qui étonnent de se trouver ensemble. Conjunctio conjungit similia), amelynek példaképe nincs meg a nyelvben, vagy ha egykoron (nb!) megvolt, elevensége a nyelvzérkére nézve teljesen megszűnt“. — Ezt a definitiót a tudós philologiai világ aligha elfogadná. Adoma. Nő: Miért nem mondasz engem anyagnak? — Férj: Mondlak, csak jusson eszedbe, hogy az anygajok kétfélék: jók és gonoszok.

p. 53. „A különben dicső *honvéd* is rossz!“)

p. 68. kvk. „A magyar nyelvbeli szláv szók“. Miklosich után. Általános megjegyzés: Kétségtelen tények: 1. Hogy a magyar az idegen szavakbéli rövid *á*-t *a*-ra változtatja. 2. Hogy az idegen nyelvek a magyar *a*-t *o*-val írják át. — De arra, hogy a magyar idegen *o*-t *a*-val fejezzen ki, arra nem tudok példát. Tehát inkább hiszem, hogy *oblok* *ablak*-tól van kölcsönözve, mint megfordítva.

p. 71. *agár* szb. *ogár* — Erre is az előbbi megjegyzésem.

p. 71. *alamizsna*: *eleemosyna*. Nem elég világos-e a lat. eredet? A *zs* hang miatt miért folyamodjunk a szlávhoz? — szintűgy *apácza* = *abbatisa*. *apad*: a *szaporodik* világosan mutatja az *ap* gyök magyar voltát.

72. *aszag*: l. 82., 71.

aszag: ered. asszu ág., cf. aszály.

aszat: dudva, *osatiŭ* és *osat*, bogács.

A generalisatio longe petitur. NB. videatur Unkraut, gyom, dudva a szláv és cseh lexiconokban.

p. 72. *bab*: minthogy a Káspító mellékéről került, kétségkívül eredeti magyar.

bába: a *baba* = kis gyermek rokonos vele. Ha *bába* = anus, mért teszik hozzá a *vén*-t?

babrál: Onomatopoeia.

babona: eretnekek korábbi elnevezése. Miképp lett belőle dolognév és egészen más jelentéssel, megfoghatatlan.

báj, *bajol*: *baj*, *-ati*, fabulari, incantare.

baraczk: szb. *breskva*. — r, á, rá, fogd rá!

bárány: agnus, aries. — Nem hiszem, hogy az egész magyar földön valahol a *kos*-t *báránynak* hínák. Mikl. tán azért költötte, hogy a lengyel *baran*-nal (ürü) azonosíthassa. Pásztor eleink lehetetlen, hogy a kis juhnek nevet ne adtak volna.

barát: Szintűgy lehetne Bruderből, mint *brat*ból származtatni. Egyébar[ánt] a nem szláv mordvinban is *brat* = frater.

a. 82. p. *bárd*: ószláv *brady* és *brada*. Ha *brat* = barát, *bok* = barkó, *brno* = barna, *brady*bol *barádnak* kell vala lenni. Vagy van valami rend v. szabály a kölcsönzéssel járó változásokban v. nincs! Az utóbbi esetben a hasonlítás légből kapott.

p. 115. *bél*: albumum, splint (Dank.) — Nem igaz. A *ba*, *be* suffixumok eredeti voltát bizonyítják.

béles: Ha e sem magyar, nincs magyar szó!

bereg: littus, palus. Már melyik a kettő körül?

p. 166. *bérmál*: újszl. *bérmati*. — Miért ne jöhetne mind a kettő egyenesen a *fírmatból*?

p. 118. *csecs*: mamma, die weibliche Brust. — Erd. *csics*, kétértelmű; embernél igenis az a mit Mikl. ír, de állatnál az, a mit az embernél csecsbimbónak hínak. Pl. a tehénnek tőgye s a tőgyének csecsai vannak. Mint-hogy ószlávul (nem tudni, melyik értelmében) *sűsű*, és újszl. *cicű*, az következik, hogy a tót kölcsönözte vagy a magyartól, vagy a némettől (*Zitze*). Csakhogy *zítze* nem teszen *mamma*-t, hanem csak *papilla*-t.

p. 119. *csemer*: nausea . . . ószl. *čemerü*: venenum . . . újszl. *čemer*, nausea. Tehát a tót kölcsönözte a magyarból, valamint azt hiszem a *cép*-et is.

cseresnye: prunus avium, kirsche. — Se a magyar, se a német szó nem teszen „prunus avium“-ot, hanem prunus cerasus-t. És magyar, tót, olán, német nevei mind a *cerasus*-ból vannak átalakítva.

cserge: gausape, kotzen. — A *kotzen*-nek (pokróc) *cserge* nevét csak Torockón és T.-Szentgyörgyön hallottam. A Styria határaitól jött nép nem tanulta a tótoktól.

p. 120. *csin*: factum, forma (Dank.). — Ezt a szót sem a régiebb irodalom (cf. Tört. Szótár), se a közbeszéd nem ismeri. Dank. interpretatiója alaptalan és hamis. Származékaiból: *csinál*, *csinatlan* (Neol.), *csinnyán*, *csinos*, *csintalan* mindent és így semmit sem lehet következtetni; legkevésbé szláv kölcsönvételt.

p. 120. *csípke*: hagedorn. — Csak mint csipkebokor fordul elé, magára, mint *vadrózsa* soha sem. Tehát *šipka*, *čipka* eredete sem áll.

csiz, *cinege*: onomatopoeia, valamint *csóka* is.

csorda. A német *Horde*-ből lehet következtetni, hogy magyar eleink valamint a dolgot, úgy a szót is ismerték.

p. 121. *csuha*, ered. magyar, hiszen u g o r ból is idézi az illető passus, szintűgy mint a *csukát*. [Tévedés. Az illető hely *ugörről* (ujgörög) beszél.] *csuvik*, *kuvik*: onomatop.

p. 121. *coboly*, ezt ázsiai magyarjaink ismerhették, a szlávok aligha. *condra*, mint öltözet nem származhatott a metaforikus használatából.

p. 100. „A neologismusok közül megtarthatók azok, a melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása nincs, vagy legfeljebb homályos sejtelmek vannak.“ 1. Hogy lehet ezt a 82. p. 50. irt tilalommal [összeegyeztetni]? 2. Mit ért tulajdonképpen az annyiszor emlegetett „nyelvérzék“ alatt? Vagy úgy, mint Jósika S. „az én közvéleményem“ nyilatkozatával?)

p. 102. „ez annyit tenne, mint nyelvünk ügyefogyottságáról a bizony-ságlevelet kiállítani.“ Jó renddel: ez a. t. m. n y e l v ű n k ügyefogyottságáról állítani ki bizony-ságlevelet.

p. 161. *daróc*: sackleinwand, szrb (*deravici*) *derati*: lacerare. — A

két szó értelmének nincs semmi köze egymással. Aztán a *daróc* szörkelme és nem vászonféle (leinwand).

p. 161. *deák, diák*: latinus. — Eleinte csak tanulót jelentett; de mint-hogy a főtantárgy a latin volt, a deákok nyelvének, deáknyelvnek hívták a latint. Szlávból származtatni pedig balgatagság.

p. 161. *derece*: veronica Beccabunga. — Szlávból, mert *deravice* tótul és *dziurawiec* lengyelül = *Hypericum perforatum*!!

p. 162. *derék*: Rumpf. — A cseh *drik*-ből! A magyar még a teste részeinek sem tudott neveket adni!

deres: schlagbank . . . uszl. *dereš*: menschenschinder; cf. Tört. Sz.

dezska, dézsa. Akármelyik kölcsönözhetette a másiktól.

dézsma. Ezt miért kellett a szlávoktól venni, mikor egyenesen megkaphattuk a *decima*-tól, amihez még közelebb jár a *dežma*.

doh: foetor. — Kölcsönzött, mivel a tót és oláh *duh* = halitus, spiritus.

dohot, deget. Miért szláv?

p. 161. *dolog* sem magyar, mert ószl. *dlǫgǫ* = debitum!!

doromb: onomatop.

dorong, se nem „*pertica*“, se nem „*stange*“, hanem knüttel.

p. 163. *drusza* . . . kölcs., mert *druž*: socius és *drug*: amicus!

p. 164. *dutka*: Wiedehopf. Onomatop.

ebéd . . . ószl. *obědǫ*. — Nem tudok valami viszonyt az *eb* és az *ebéd* közt. De akár van, akár nincs, érvet szolgáltat a kölcsönvétel ellen. *furulya*. — Onomatop.

p. 165. *gadóc*: gadus . . . Ószl. *gadǫ*. „A hal szláv-magyar nevét a kigyóval való hasonlatosságától vette.“ — A valóság az, hogy egy *gadus* (mert nem egy faja van) sem hasonlít inkább a kigyóhoz, mint a csuka, vagy márna. *Gadóc* csinált név a *Gadusból*; tengeri hal!

gajdol: dudeln. — Feljebb a volt mondva, hogy *duda* kölcsönvett szó. Ebből aztán a következnek, hogy: *dudál*. Miért folyamodtak volna hát helyette más kölcsönhöz? *Gajdul, meggajdul* = ittassodik.

p. 165. *galamb*: columba. — Miért mennénk messzebb, a tóhoz?

gálic: Vitriol, cs. *skalice*. Hígyje, a kiknek tetszik. Az azt is elhiheti, hogy a német *Galitzenstein* is csehből van kölcsönvéve.

gálna: tótul *skalina*. — Az előbbivel egy huron pendül.

gály, gaj: ramus. — Tót *goli*-ből lett, mert *goli* = levágott fa!!

ganaj, ganéj: szláv *gnof*. — Magyar eleink ennek sem tudtak nevet adni az ostobák.

p. 166. *gárgya*. — Én csak a kút gárgyáját ismerem. A szl. *gradja* sövényt tesz.

gát: septum, damm. — Tudtomra septum-ot sehol se teszen. Az akad. Tájszótára nagyon megbízhatatlan kútfő.

gazda: — *hospodí*-ből való átalakítását maga Sz. G. is kétségbe vonja.

p. 167. *gerezna*: grauwerk; *Krüzno* v. *krzno* tótul teheti a grauwerket; de a magyar *gerezna* guba-féle köpenyeg.

gesztenye: alakulására elég a castanea, kastanie; nincs szükség a szl. *kostani*-hoz folyamodni.

p. 168. *golyva*. A Tjsz. szerint a székelyek a bikkiagombát nevezik

így; *gomba* szlávul *gojva* v. *giva*, tehát Kropf jelentésében nem származhatott onnan.

gomolya: süsser Käse in Kugelform. Orosz: *gomolja*; cs. *homole*. — Minthogy a *gombolyagot* nem vehetik el tőlünk, megtartjuk az azon jelentésű *gomolyát* is, mely a gömb alakú lágy sajtra alkalmazva az egésznek adta a nevét.

gonosz. — Szlávtól van kölcsönözve, mert „*gnusa*” = sordes!

goromba. — Kölcsönv., mert *grqbŭ* = rudis.

guba. Akármelyik vehette a másiktól.

p. 169. *gúnya*: kotze, zottiges bauernkleid. — Nem igaz! *gúnya* = fehérnemű, mosó ruha. (Cf. T. Sz.)

gűzs: Wiede. A német szó nem tudom mi, de *gűzs* = hajlékony ágakból tekert kötél.

guzsaly, „másként *rokka*”. — Éppen mintha azt mondanók: járom, másként szekérrúd.

p. 177—192. hiányzik. [Brassai szavai.]

p. 219. (Mikl. Sz. G.) *hahota*. — Onomatop.

hála . . . ószl. *hvala*: laus, gratiarum actio. Magyarban egész szócsalád. Az-é a szlávban? Cf. Lex.

harák: schleim. — Aligha nem a *harákolból* (Onomatop.) abstráhiált neologismus.

haraszt: quercetum, dumetum. — Ez a jelentése kétséges. Cf. Lex. Aztán a hozzáűtő szl. szavak *quercust* jelentenek. Aki szót kölcsönöz, tudja a jelentését is!

p. 220. *harc*: szl. eredete bizonyosságául *harc*, *garcovati* = tummeln igéket hozzák fel!

harisnya: tótul *harušna*, gondolom nyomdai hiba *harušna* helyett. Különböen *harisnya* a közbeszédben nem jelentett *Strumpf*-ot és még kevésbbé *schnell verfertigter Strumpf*-ot.

hiba: cs. tájbeszédben *chyba*. — Nesze semmi, fogd meg jól! Nem jutott eszébe Sz. a *hiány*?

A *hőrcsök* alá be van húzva a *hancsoktúrás*; de *hancsök* nem *hőrcsök* s emez nem tőr dombokat, mint amaz (*vakondok*: Erd. *patkány*.)

huszár: szerb *gusari*: praedo. — Elég idézni. A szokott magyarázata (*husz-ár*) ellen kikél Sz. G. egyszerű tagadással.

p. 221. *irha*: újszl. *irha*. — Még az *irhát* is, [melyet] a német maga „*ungarisches Leder*”-nek nevez, el akarni vitatni a magyartól, arra csakugyan több mint elfogultság kell; én nem átallok szemtelenségnek nevezni.

p. 221. *ispán*. Kölcsönzött szó lehet, de hogy *županból* származott volna, azt csak Sz. G. et consortes hiszik.

iszap se lesz szláv szóvá, azért hogy ószl. *isŭpŭ*: syrtis!

p. 222. *jávor*, *juhar*: . . . úszl. *javor*, platanus. — A magyar szó hazai fát jelent, a szláv idegenre ruházta. Melyik hát a kölcsönző?

jegenye: *populus tremula*. — A magyar csak az olasz nyárt nevezi jegenyének. A kölcsönvevő a szláv.

(Folytatjuk.)

Közli: PÁLFI MÁRTON.

A MI DIÁKJAINK BESZÉDÉRŐL.

Régen elmúlt a diákromantikának ama regényes kora, mikor a középiskolák csaknem kizárólag a különböző vallásfelekezetek kezében voltak, s a kollégiumok és liceumok elzárt világa valósággal külön állam volt az állam-ban. A kollégiumok gyepfelverte udvarán, a boltozatos csarnokokban, a visszhangos folyosók szűk falai között a *diáknyelv* rejtelmes csengésű szavainál és a *repedt harang* mélabús kongása mellett az összefaragcsált padok hasadécai közül hajtott ki a diákromantika legüdébb virága.

De: tempora mutantur. A középiskola ma már nem a nemzeti nyelvnek és irodalomnak védőbástyája. A legnagyobbbrészt államosított középiskolák célja tisztán csak az ifjúság, a jövőndő nemzedék, erkölcsi nevelése. De még a mai küzdelmes, fakó, kopott világban sem veszett ki az ifjak örök vonzó-dása a romantika felé. Az iskoladrámák helyét irodalmi pályázatok és önképző-dörök foglalták el. A *repedt harang* elhallgatott. Végso megkondulása kísérte sirba a tekintélyes *seniort*, a komoly *scribát*, *contrascribát*, a nagybotu diák-tüzoltót, régi iskola-életünk megannyi jellemző alakját. Ám a maga sajátos eredetiségében ma is életben van még a diákok költői társadalma. A gimnáziumoknak ma is megvan a maguk külön világa. Korlátlan egyeduralkodó itt a méltósággal teljes *izgató*, a *direktor*. Fölötte ködbevesző magasságban csupán a nagy úr, a *fődiri* fel-felbukkanó alakja áll. Szigorú előljárói és tisztviselői a *tanarak*. És a csöngető munkára hívó szavára zajban özőnlík be az iskolának jogban teljesen egyenlő állampolgársága, kik közt legfeljebb a kor szerint van rangkülönbőség. A magyar diák még ma is a világ leglelke-sebb, legideálisabb, naivul nagyratörő, örök álmokban élő nemzetsége. Ennek az érdekes népnek megvan a maga különleges dialektusa, nyelve is. A *diáknyelv*, mely ugyan iskoláról-iskolára mutat némi „nyelvjárási különbözet“-et, alapjában megegyezik széles Magyarországnak minden iskolájában. Ez a diáknyelv természetsszerűleg csupán a diákfogalmakat öleli fel; de egy-egy ismer-tebb fogalomnak azután iskoláról-iskolára ád furcsábbnál furcsább nevet, melynek eredetére rámutatni gyakorta vajmi nehéz.

A diák-ember életének legfontosabb mozzanata a *felelés*. Természetes hát, hogy a különböző feleletek elnevezéseiből egész szótárt lehetne össze-állítani. Nem is csekélység ám az, kérem; pláne, ha „*szaftos magolmány*“-t (sok lecke) ád fel a tanár úr. Ily esetben aztán mind a három *kolumna* (pad-sor) hatalmas *drukk*-ban van. Ez a *drukkolás*, vagy máskép *szorulás*, ami voltaképen mind *egy kutya*, valószínűleg onnan veszi eredetét, hogy a *klapec* (gúnyosan: diák) ha szorult helyzetbe jut, ugyancsak összeszorítja az öklét. Használatos különben ugyane fogalom kifejezésére a *brennölés* is; de ez másutt a *bllicceléssel* azonos.

Ámde, ó sajnós elfajulása az ifjúságnak, még mikor a *nagyfejű* (első eminens) is szorul, még akkor is akad holmi hitvány *stréber*, aki ugyancsak *vakar* (jelentkezik). Nem is csoda! Mindig van egynéhány olyan *magolonc*, *magológép*, akit néhol (Felső-Lövön pl.) *bagómasiná*-nak is hínak. Az ilyen aljas lény azután mindent *bebiflázik*, *bemagol*. (Más tájszólás szerint *beba-gózik*. E sajátos szó pedig korántsem valamilyen kapadohány élvezetét jelenti, hanem igenis az értelem nélkül való tanulást.)

Az ilyen ember miatt aztán még *exkuzálni* sem lehet. Akit pedig

egyszer kihívott az olyan tanár, akire az ág. ev. főgimnáziumban azt szokás mondani: *El kell olvasni a Wallensteint*, az már ugyan hiába *kaparózik* (kifogást mond).

Mit csinál a szegény diák, ha már kihiják és ő sehogysem tud ki-nyögni valami *saftos köppenet*-et? Erről a súlyos esetről már Dugonics András professzor úr is följegyzé Példabeszédei közé a mult század huszas éveiben, hogy az ember ilyenkor *Tacitusból felel* (hallgat), amely cselekvést a legmodernebb, elmés generáció a közmondásszerűen hallgatag halról vett képpel *csukázás*-nak nevezi vidékenként. Néha ugyan szerencséje is van az ipsének, ha hogy olyan kérdést kap, amire azt mondja a vérbéli diák, hogy: *Ez bliktri*. Ilyenkor azután könnyen elsül a *bikarugaszkodvány* (kétségbe-esett felelet) is. De ha aztán *pekkas* a diák, akit a közmondás szerint is *kerülget* a *hasalás*; és ha még hozzá a kérdés is *magas neki* (nem érti), akkor nem csekélység ügyesen *bemaszlagolni* (hasból felelni) valamit, mint a Markó-utcában mondják. Jó módszer ilyenkor, ha a diáknak *jó szeme van* (kinézi a könyvből). Ámbátor az ilyen feleletről azt tartja minden becsületes diák, hogy *ez nem kóser*, és ha a tanár észre találja venni a *svindlit, dísz-négyes* leszen abból. Ha pedig már előbb is *lógott* (kétesre állt) a gyerek; ilyen esetben azután végleg *lüttek neki*, más szóval *meg van lüve* (biztos bukás). Nem is igen sikerül már neki *átuszni* (átkinlódni) a vizsgán. Mert ha van is rá eset, hogy nem csinál *krachot* (nagy hibát), a rossz indulatú tanár akkor is *elpüffenti* (buktatja), hogy *csak úgy ropog*. Bizony megesik, és pedig nem egyszer, hogy nem sikerül a *sikli* (ez a szó úgy hiszem nem szorul bővebb magyarázatra) és a *tolvaj*-t, más szóval *szemes*-t (aki a noteszbe pislog) kezére veszi az *aligazgató* (pedellus, iskolaszolga) és *alápice* (alaposan) *bekasztlizza* (bezárja).

Ezer veszély fenyegeti a diákokat. De mindeneknél nagyobb veszély a rossz osztályzat, a négyes. A diákszótárban ez az örökös mumus vagy egy tucatra való szinonimával szerepel. Valószínűleg egyazon, bár ismeretlen tőnek származéka a *daci, dackó, dóci* és *dókász*; mind egyazon rém-nek jelölésére szolgál. Alakja után *székesnek* hívják (ad analogiam: *négyes*), latinosan *szekundá*-nak; és a rossz feleletet fura kétértelműséggel *secunda res*-nek. Jó megfigyelésre mutat a *bunda* és a *melegítő* elnevezés; mert tapasztalásból mondhatom, hogy a rossz felelet nemcsak hogy melegít, de még izzaszt is.

Nem is csoda, ha a szegény ifjú négyese láttán hörgésbe fulladó *bü-böffenet*-et hallat! Hiszen a négyesek nyilvánvaló következménye a *spájz-cédula* (intőlevél); vége a *hasalás* (bukás); a bukott diákról pedig azt mondják, hogy *nyugszik*. (Valószínűnek tartom azonban, hogy nem babérjain.)

Még különösen két nagy vész fenyegeti a szenge ifjúságot. Nevezetesen szívből ajánlom minden némileg jóízlésű deáknak, hogy ne *lopjon*. (Nem véve ezt a szónak bibliai értelmében, hanem csupán az írásbeli dolgozatok *lenézés*-e értődvén rajta. Ilyen *lopóról* tartja a diákszólás, hogy *honnan szerez?*)

És mindezekon kívül itt van végül még az *iskolabetegség*. Ez bizony halálos egy baj. Mérgesebb dolog ez még az állandó *bundafogás*nál, vagy más szóval *bebundázás*nál (rosszul felelésnél) is. Aki állhatatosan *bliccel*, más szóval *brennöl* (igazolatlanul mulaszt) azt becitálja magához az *izgató*. Még

a *fődiri* is beleszól, és bizony, hogy nagy költőnk szavaival éljek: „*Consilium abeundi* lesz a *vége brevit*er“.

Azt mondtam, úgy hiszem, hogy az iskola az igaz egyenlőség hazája. Hát ez sincsen egészen így. Mert iszen teljes egyenlőséget még csak elképzelni is bajos dolog. Legtöbbre tartja magát a gimnázista, talán mivel legkevesebb praktikus dolgot tanul. Ő a középiskolások arisztokratája. Ám a realista még őt is lenézi: *Rongyos gimpli!* Kétségtelenül mélyen alattuk állónak tartják a *képezdészt*, a *preparandistát*. Van is csúfneve bőven. *Prepa*, *krepa*, *preppës*, *sajtos* stb. stb. Nemzetiségi szempontból is erősen megkülönbözteti magát a magyar diák például a német burgertől, a *jokli*-tól (Szombathely). Sőt még az egyazon iskolások között is igen nagy a rangfokozat. Nem is szólva itt arról a szörnyű (bár némileg megokolt) lenézésről, mellyel minden ember, aki pl. *hétbe* jár, fumigálja a nála tán jóval idősebb, de csak *hatba* járó *ipsét*. Minden valamire való gyerek, még ha nem „nagyfejű“ is, kötelességszerűen megveti a *magolók*, meg a *stréberek* hadát. De még inkább az árulkodó hajlamú gyereket. *Szecska*, *spicli* a neve az ilyennek. Nagy lenézés a része az újonjött fiúnak is. *Gólyának*, *ujoncnak*, *náthásnak*, *homo novus*-nak nevezgetik. Néhol sajnos, vallás tekintetében is igen durván bánnak el egymással. Hogy csak egynéhány megszokottabb példát említek a sok közül. A katolikus az *likas gaty*a; a lutheránus *ágravaló ev*es (ág. ev.); a *khonfi*, *khonpolgár* és hasonlók talán nem szorúlnak bővebb magyarázgatásra. De hisz ezek a pajtáskodó ingerkedések sohasem jönnek komoly számba.

Van még ezeken kívül egy sereg beszéd közben használatos különös kifejezés. Pl. *buci* = zsemlye; *marci* = kenyér stb. Nem egy közülök a diáknyelvből a közéletbe is átment. Pl. *kutyagolni*, *belekecmeregni* (beleszólni), *lódítani* (hazudni) stb. Egynéhány meg a tolvajnyelvvél mutat rokonságot pl. *rendőr* = *szivárvány*, *szurkosmarkú* stb. Vannak egészen helyi érdekű szellemeskedések is. Ilyen pl. az ág. ev. gimnáziumban a miniszteri segéd-fogalmazó mintájára megalkotott: *Halvány és fizetéstelen segédfogalmam sincsen*. Némely ily kiszóláshoz, mint közmondásaink jórészéhez, úgy látszik egész történetek fűződnek. Így pl. a nevezett iskolában, ha valaki társalgás közben igen nagy *vadat* talál mondani, társai azzal hallgattatják el: *Hallgass Rappaport!* Valószínűnek tartom, hogy ez valami egykori Rappaport nevű tanulóval lehet valamelyes összefüggésben. Itt volnának még a diákélet kisebb-nagyobb, többé-kevésbé ártatlan élvezetei. A *füstös*, a *cigi* (cigaretta), melynek minden *cug*-ja (szippantása) maga a boldogság. És a többi, meg a többi. De ezekkel már nem akarom untatni az olvasót. Szintúgy az iskolai verekedések és haragok teméntelen műszavát sem merem már részletezni.

Bizony a *diáknyel*v roppant szókincese mindezzel koránt sincsen kimerítve. Csupán egy kevés „halvány és fizetéstelen segédfogalmat“ igyekeztem nyújtani erről a sajátos nyelvről, mely részint német, magyar, tót, latin, sőt zsidó elemekből áll; nem egy alkotása pedig a kis gyügyögő gyermek szélesyes szóalkotásaira emlékeztet.

BENEDEK KÁROLY.

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

A minapában Szenthe Pál mohácsi prédikátor Magyar Oskola c. könyve (Nyomtatt. Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1792.)¹ került a kezembe, s kijegyeztem belőle az alább következő adatokat, jobbára nyelvtani műszókat, egyrészt a NyUSz. pótlására, másrészt adalékul nyelvtani műszavaink történetéhez. Amennyiben módomban állott, átnéztem az eddig megjelent nyelvújítási adatközléseket, nehogy közleményem számos *visszaigazításra* szoruljon. Adataim betűrendben a következők:

Árnyékolás. Gnomonica, Árnyékolás, vagy az a' mesterség, mely meg-tanít, hogy kell nap, vagy hold árnyék orát [így] csinálni. 173. I. A NyUSz. csak Kresznericsből idézi.

Fordítás. Tropus, Fordítás, mely szerént meg-fordítjuk a' Szónak értelmét. 112. I. A NySz.-ban: metaphora.

Földleírása. Geographia, Föld-le-írása. 177. I. Geographia Generalis, Föld-le-írása, mely azt tanítja, hogy kell a' Föld kerekességét megmérni, azt vagy annak részeit mesterségesen le-rajzolni. 173. I. Vö. a NyUSz. *földrajz* címszavával.

Időmérés. Chronologia, Időmérés. E' szerént tsinálják a' Kalendáriomot. 173. I. A NyUSz.-ban nincs meg.

Igézés, Conjugatio. Igézés. 39. I.

Izetske. Az Izetske Artículus, a' beszédnek egy olly kis Részetskéje, mely többnyire a' Fenn-állók, Subst. [-antivum] előtt szokott lenni. 20. I. Vö. a NyUSz. *névelő* címszavával. Réger Béla (Nyr. 33:395.) és Teleky István (Nyr. 34:101.) cikkével: egyik sem ismeri. L. még NySz.

Jóírás. Az Orthografiáról, Jó-írásról. 9. I. Vö. NyUSz.: *helyesírás*.

Kerekmondás. A' Kerek-mondás olyan szóllás, mely a' tökéletes értelmű Feltételt, tellyesen, és kerekdeden adja elő. 95. I. A Periodusokról, Kerekmondásokról. 93. I. A NyUSz.-ból a periodus fordításai közül hiányzik.

Kettős pont. (:) G. Colon, D. Duo Puncta, M. Kettős pont. E' tétetik 1. A' Kerek-mondásnak előbbi és utóbbi tagjai közzé. 2. Midőn a' beszéd közben más szava hozatik elő. Így nevezi Márton István is (M. Ny. 2:399.) Simai Ö. Márton István nyelvészete c. cikkében (MNY. 2:347.) ezt mondja: „Ö [t. i. Márton] tanította először magyarul, hogy . . . mikor kell *végpontot* vagy *kettős pontot* használni.“ Amint idézeteimből kitetszik [l. még *pont, végpont*], ebben Szenthe megelőzte Mártont.

Közbevetés. Közbe-vetés. Interjectio. 82. I. Mártonnál közbevető szó. I. NyUSz.

Közigazság. Az Ékes-szóllási okoskodásban három Feltételek vagynak. I. Major, Közönséges, Köz Igazság. II. Minor, Ahoz-tartozó, mely vagy a' Közigazsághoz tartozik . . . 135. I. A NyUSz.-ban nincs meg.

Közjövedelem. Az első Sereg a' Házat meg-is építette: de azután a' másik Sereget minden közjövedelemtől az időtől fogva meg-fosztotta. 132. I. A NyUSz.-ban nincs meg; Löw Immanuel sem ismeri a Köz összetételei 1790—1863. c. összeállításában. (Nyr. 33:157.)

Köznem. A' Magyaroknál lehet, vagyon is három Nem. 1. Masculinum,

¹ Az előszó 1791-ben, kisasszony havának 20. napján kelt.

Férfiúi Nem. 2. Főemininum, Aszszonyi Nem. 3. Commune, Köz Nem. 18. 1. Benyáknál (Nyr. 33:424.) köznemű, közösnemű névszó, de a communis generis: közös, *köznemjel*. A NyUSz.-ban nincs meg.

Köznev. Nomen Apellativum, Köz-név, mely más hasonlókkal köz. 19. 1. Benyáknál: köznévszó, közösnévszó. A NyUSz.-ban nincs meg. Kovács M. Kassai Nyelvtud. Könyvéből 1817-ből közli (Nyr. 35:283.).

Mód. Az Igézésben négy mód vagyon. 1. *Jelentő Mód*, Indicativus, . . . 2. *Parancsoló*, Imperativus, . . . 3. *Öszve-kötött*, Conjunctivus, Subjunctivus, vagy *Kívánó* Optativus . . . 4. *Határozatlan*. Infinitivus, vagy Indefinitivus. 37—38. 1.

Név mássai. A' Név-mássai. 1. *Személyesek*, Personalia . . . 2. *Birtokos Név-mássai* (Possessiva), . . . 3. *Mutatók* (Demonstrativa) . . . 4. *Másra mutatók, másra nézők.* A'ki, a'melly, a'mi. 5. *Kérdők* (Interrogativa) 26. 1. — Ugyanazon lapon, néhány sorral alább: A' Reciprocum, *Viszontagló Név-mássának* Véghajlása. — Vö. Simai Ö. megjegyzésével MNy. 2:350. 1.

Pont. (.) Punctum, Pont. Tétetik: 1. A' beszédnek, Periodusnak végén. 2. A' megrövidített, vagy félbe-szakadt szók után, p. o. Mark. Tull. az az: Márkus Tullius. — Megvan már Benyáknál is, Márton Istv.-nál végpont (MNy. 2:399.).

Pontos vessző, pontos vonás. (;) G. Semicolon. D. Media Nota. M. Pontos-vonás, Pontos-veszsző tétetik olly szollás köziben, mely a' tökéletes értelemre még többet vagy másat kíván utánna. Vagy pedig a Kerek-mondásnak fel-osztott tagjai közzé. 15. 1. Benyáknál: pontos tagjel, Mártonnál: pontos vonás.

Rendetlen ige. Rendetlen Igéknek azokat mondtam, a'mellyeknek Gyökerek, Holt vagy Elhagyott. 51. 1. A NyUSz. *rendhagyó* címszó alatt a Debr. Gramm. idézi: „rendetlen, regulátlan igék.“

Rendszám. Rend-számok, Ordinales, első, második, harmadik. 25. 1. A NyUSz. Verseghy szavaként idézi a Lex. Term. Technicorum-ból. Így nevezi már Márton Istv. is, de mivel a Lat rud. 1795-ben készült, az elsőség itt is Szentthét illeti meg. — Talán nem lesz érdektelen, ha a számnév egyéb fajainak elnevezését is felsorolom: *Fő-számok*, Cardinales, *El-intéző-osztó-számok*, Distributivi, *Szeres-számok*, Proportionales. 25. 1.

Régmult. A' Rég-múlt Idő, a Múlt Időhöz hozzá-adván, *volt* vagy *vala.* — A' Rég-múlt, a Jelentő mód múlt Idejéhez add hozzá, *volna*, 44. 1. A NyUSz. Vajda Péter M. Nyelvtud.-ból (1835) idézi.

Részes. Az Igéhez [tartozik] a' Participium, Részes. Mert a' nevekből is, de az igéből is részt vészen. 17. 1. Vö. a NyUSz. *részesülő* címszavával.

Segédige. Segéd Igék. Verba Auxiliaria. A' Segéd Igék hárman vagynak. 1. Fog. 2. Lesz. 3. Vagy. — A NYUSZ. 1838-ból idézi a Tzs.-ból. Márton József. 1803.-i német-magyar szótárában *segítő ige.* (Nyr. 31:333).

Származott szó. Származott-szók, származások Derivalia, a'mellyek más Gyökér, Törsök-szókból vészik eredeteket. 17. 1.

Szó-tsere, szó-felváltás: metonymia. 113. 1.

Szörnyítés, el-hajítás: hyperbole. 113. 1.

Tudomány. Mathesis T. T. Dugonits Urnak Tudakosság. Én pedig egy áttalában inkább nevezném Tudománynak. 171. 1. Vö. a NYUSZ. *menyiségtan* címszavával.

Tükrözés. Catoptrica, Tükrözés, mely a' vissza vertt Nap súgáiról, és a' súgóroknak a' vissza-verettetés által esett változásairól, tulajdonságairól ád tanítást. 172. l. A NyTSz. *tükröz*-t és *tükrözet*-et ismer; az elsőt Kisfaludy S. munkáiból igézi (évsz. n.), a másodikat 1834—5-ből.

Versezés. A' Poésis Versezés olyan Mesterség, mely azt tanítja, hogy kell a' gondolatokat . . . 140. l. A NyUSz. nem ismeri.

Vessző, vesszőcske, vonás. (,) Görögül, Comma, Deákul, Virgula, Magyarul, Vesszőtske, Vonás. 15. l. Benyáknál *mellékjel, tagjel.* (Nyr. 30. 423.)

Véghajlás. Declinatio. Véghajlás. 21. l. A NyUSz. nem ismeri.

Végpont. Nagyobb betüket kell írni. . . . 5. Minden vég-pont (.) után. 14. l. A NyUSz.-ban nincs meg. — L. fent a *pont* címszót.

Vígjáték. . . . ilyenek a' Komédiák Vig Játékok. 150. l. A NyUSz. már 1750-ből közli, de megjegyzi, hogy PP.-nál (1801-ben is) csak komédia.

Vízmérték. Hydrostatica, Víz-mérték, mely arról ád törvényeket, hogy kell a' vízben, és levegőben a testeket megmérni. 172. l.

Zárjel. A NyUSz. csak 1834-ből idézi, megvan Márton I.-nál (1795), de Zolnai már 1780-ból idézi (Nyr. 32:169), s kimutatja (Nyr. 32:281), hogy előtagja főnév s nem igető. Ezt az adatot egyrészt azért közlöm, hogy bizonyítékul szolgáljon a szó elterjedésére nézve, másrészt mert megerősíti Zolnai magyarázatát. Szerzőnk — meglepő egyezésben Zolnai idézetével — így magyarázza: ( ) [ ] Zár-Jel. Ollyast valamit rekeszt bé, a' mi a' jelenlévő beszédnek értelmére szolgál ugyan: de azzal nintsen szükségesképpen öszvekötvé. 16. l. De ennél jóval fontosabb, hogy az igetőves összetételre nem találtam példát a könyvben, s hogy az írásjelek elnevezésére igeneves kifejezéseket használ: *Kérdő Jel* (?), *Fel-kiáltó Jel* (!), *Fel- vagy Előhozó Jel* (*),¹ *Kezdő- Jel* (§), *Apostrophus*, *Rövidítő Jel* ('), *Öszve-foglaló—kötő Jel* (—) (=). 15—16. l. Ha tehát a *zárjel* előtagjában igét sejt, a többi írásjel elnevezésének mintájára bizonyára *zárójel*-t ír a szerző.

Végezetül hadd iktassam ide, amit szerzőnk *A' Nyelv bővítéséről* mond:

„A' mellyek a' Magyar Analogia *Hasonlatosság*, szerént lésznek, a' nyelv bővítésére, azok természetiek szépek is, p. o. *Kerül* innen *Kerület*, *Felyül*, *felül* innét *Felület*, superficies. *Biró*, innen *Biródalom*. *Úr* a' hasonlatosság szerént *Uradalom*.

A' más nyelvekből, mellyeket már be vettek, és Magyar nevekké változtak, lehet, kell-is meg-hagyni, p. o. Alexius *Elek*, Presbyter *Esperest*, Paullus [igy] *Pál*.

De újjakat úgy formálni, hogy a' Görög, Deák szokat rontsuk, azonban tsak olyan homályosak légyenek, mint a' mellyeket el-rontottunk, az a' Magyar nyelvnek diszére nintsen, nem is illik, nem is szükség, mind addig, míg a' Magyar nyelvnből magából kitelik. Hanem, [olv. ha nem,] már akkor meg lehet engedni. Illyen ez: *Purgoma*, ebből a' Görög szóból, *Epigramma*. A' *Purgomat* tsak úgy érti a' Magyar, mint az *Epigrammát*. Mind egy a'

¹ A NyUSz. *idézvény* címszó alatt *felhuzó-jel*-t említ a Tzs-ből (1835) idézve. Hogy ez sajtóhiba, bizonyítja könyvünk következő meghatározása; (*,*) Fel- vagy Előhozó Jel. Tétetik a' beszédnek elején, és utollyán, a' melly valaki másnak mondásából *hozatik elő*. 16. l.

Magyarnak akár azt mondja *Alagy* [így], akár ezt *Elegia*. E' már szép *Car-men Liricum, Lantos Versezet*.

Hasznosabbat tselekedett e' szerént Tiszt. T. Dugonits András Uram, a' ki a' Görög szokat úgy fordította Magyarra, hogy a' Törsök szokat, ha mind el hagyattak is, visza [így] hozta, p. o. Cubus *Köb*. Ratio Arithmetica *Al-szám-tartás*. Geometrica, *Fő-szám-tartás*. Proportio Szer, Logarithmus, *Szám-szer*, Rhombus, *Pais*, Rhomboides, *Nyúlt-pais*, Sphaera, *Gömb 's a' t.*“ 82—83. 1.

CSEFKŐ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Helyreigazítások. I. Bajza József terjedelmes cikkben a pszichológiai módszer segítségével veszi vizsgálat alá Bajza Józsefnek költői nyelvét. A cikk a januáriusi füzetben jelent meg e címen: *Bajza József költői nyelvé-ről* (13—25. 1.) A vizsgálat érdemének kellő méltatása ily rövid idő alatt teljes lehetetlen. De az egészről általánosságban nem vonakodom kijelen-teni, hogy jó alapon nyugvó munka; sőt a részletekben előadottak is többé-kevésbé egybevágnak az én felfogásommal. Tüzetes bírálatba, mint fentebb jeleztem, nem bocsátkozom, hanem hivatkozván a cikk végéhez 1. alatt oda csatolt jegyzetre, mely szerint a cikkíró „köszönettel venné, ha nyelvészeink hozzászólnának a dologhoz, még ha az ő rovására történnék is“ — még egyszer felszólalok (mert egyszer felszólaltam már), de mint ortho-logus, és egy mondat szerkezetéhez fűzöm észrevételeimet.

A hibáztatott tétel a következő függő mondat: „*Mikor 1835-ben Bajza verses kötetét első ízben kiadta*“ — (16. 1.) Lássuk hát a bibéit. Ebben: „*Bajza verses kötetét*“ *Bajza* lehet alany, lehet birtokos. Az utóbbi igen gyakran áll *-nak nek* nélkül, és ez zavarba ejti az olvasót. Ennek elkerülé-sére itt az idéztem mondatban vagy névelőt teszünk a *verses kötet* elé, vagy máskép rakjuk el a szokat, így például: *Mikor Bajza 1835-ben leg-először kiadta verses kötetét*. — Ez aztán magyaros szórend.

Itt, mint látjuk, a bővített állítmány (*kiadta*) előbbre van helyezve. De azért nem helytelen a cikkíró mondatában leghátul álló ige; mert az állít-mányt itt a *h a n g s ú l y o s legelőször* határozó előzi meg. Csakhogy még így is hibás a mondat kezdete. Az elfogadható szórend ez lenne: *Mikor Bajza 1835-ben verses kötetét első ízben kiadta*. De nem folytatom tovább ez annyiszor ismételt dolgot. „Előbbre az igét!“ így kiállítottam föl évek-kel ezelőtt. De nincs foganatja. Azért mégis ismétlem újra meg újra; mert a hibás beszéd megrovása mesterségemhez tartozik. Tisztelt nyelvésztársam ne vegye zokon mondata hibáztatását! Ez ellen egyébiránt biztosít engem az 1. alatti jegyzet és a bennfoglalt felhívás.

II. A Nyr.-ben (II. füz. 55. 1. *Kossuth Lajos nyelvművészete*) Dénes Szilárd a következő helyet idézi: „A magyarnak most csak két teendője van . . . akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő . . . , melynek kezei alatt . . . , melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, *ki* hontalan bújdosandik a föld hátán, *ki* hiába kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyerét, *ki*t alamizsna helyett arcul csapand . . .

az idegen faj, mely őt . . . koldussá teendi, *kit*, mint gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember“.

A cikkirő 1. alatti jegyzetben a következő észrevételt teszi: „Csak az a nagy kár, hogy a népre vonatkozó *mely* relativum helyett egyszerre *ki* névmást használ“.

Ebből azt látom, hogy a t. cikkirő félreérti a *ki* névmás jelentését és szerepét. E névmás használata itt kifogástalan és, az illető mondatok jelentését tekintve, *mely*-lyel föl nem cserélhető. Kétséget sem szenved, hogy a *nép* gyűjtő név itt *mely* (v. *amely*) relativumot kíván. De mihelyt — mint a fennforgó esetben — a népnek egyes tagjairól van szó, e mondatokat nem vezérelheti más, mint *ki* névmás; tehát: „*ki* hontalanul bújdosandik . . . — más szóval így mondható: „*Egyik* (magyar) . . . bújdosandik“ . . . — és így tovább: *A másik* (magyar) hiába kérendi az alamizsnának száraz kenyérét“. „*Amazt* . . . arcul csapandja az idegen faj, *mely* őt . . . koldussá teendi“. (Itt már ismét helyén van *a faj* gyűjtő névre vonatkozó *mely*). *Emezt*, mint gazdátlan ebet, büntetlenül verendi agyon bármely gazember. — A *ki* névmásnak ezzel a különleges szereplésével gyakran találkozunk a közhasználatban; pl. *ki* jobbra szaladt, *ki* balra; *kit* a színház érdekel, *kit* a hangverseny; *kinek* a pap, *kinek* a papné. Megjegyzem még, hogy a Dénes idézte relativumos mondatokat csak pont vagy pontosvessző (— vonal is) választaná el kellően a *ki* névmáson kezdődőktől. Az odattét egyszerű vessző nem felel meg a célnak.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A latin-görög szók magyaros alakjáról. A Nyelvőr decemberi füzetének „Nyelvművelés“ c. rovatában (36: 476—478.) megjelent cikkem egyik tudományos folyóiratunknak idei januári (bocsánat: januáriusi) számában talált visszhangot. E folyóiratnak két sűrűn nyomott hasábjára foglalkozik a latin-görög szók magyaros alakjának kérdésével, amelyet hájánál fogva ránt elő egy geológiai munka ismertetésébe, magának az ismertetett munkának mindössze 10 azaz tíz sorocskát szentelvén. E tudományos folyóirat a Földrajzi Közlemények, a cikk írója maga a szerkesztő. Jól tudom, hogy szakjához nem tartozó dologban nézete hibás voltáról alig lehet meggyőzni valakit, mégis szóvá kell tennem a cikk néhány állítását a kérdés tisztázása s a Nyelvőr álláspontjának megvédése céljából.

A Fölldr. Közlemények szerkesztője azt mondja: „Mi is küzdünk az ellen a németes szócsonkítás ellen, amelynek védelmére kelni nem átalott a magyar nyelv leghivatottabb őre, a Magyar Nyelvőr, amely ügylélszik ilyenformán szeretné az idegen szavakat írni: Egy *reformát stáfferiu rigoros* kötelessége *liberál polititoc* poussirozni, mert különben absurd *contradicte*be kerül önmagával. Nem lehet *conservativ* sem *aristocrat*, hanem *democrat*nak kell lennie. Olyan *positiv sociolog* legyen, mint volt *Socrat*, anélkül, hogy *opportun principitelenség* vádjá érhetné stb.“ Nos, ha a Fölldr. Közl. szerkesztője józan logikával kimutathatja, hogy multkori cikkemből az ilyfajta beszédmódnak magyarosságát lehetett kikövetkeztetni, akkor rendületlen hívévé szegődöm az ő elvének s valóban élttem fogytaig úgy fogok írni és beszélni, ahogyan a multkor (Nyr. 476. l.) megígértém. Ebből a gúnyosan összeállított szövegből azonban egy dolog hiányzik: az igazság. És miért?

Mert a F. K. szerkesztője nem volt képes cikkem velejét megérteni. Pedig elég világosan beszéltem: „A nyelvtények előtt meg kell hajolnunk, ezeken semmiféle utólagos okoskodással nem változtathatunk s nincs is jogunk változtatni. Már pedig tény, hogy a latin eredetű mellékeveket kétféle alakban, kétféle forrásból vettük át. Egy részüket (*logikus, református, minuciózus* stb.) közvetlenül a — remekkori vagy barbár — latinságból, más részüket (*pozitív, negatív, absztrakt, konkrét* stb.) a német irodalmi nyelvből“. Világos tehát, hogy a görög-latin mellékevek magyaros alakjának kérdésében a nyelv-szokás a döntő, vagyis hogy a latinos alakban megállapodott szókat latinos formában, a németes (illetőleg franciás) alakban megállapodottakat németes-franciás formájukban kell használnunk. A F. K. szerkesztőjének mondvaszinált beszéde nem felel meg a Nyelvőr álláspontjának: *reformát* épolyan csinált alak, tehát épolyan hibás, mint amilyen erőltetett és hibás a *pozitívus* a megállapodott, megszokott *pozitív—pozitív* helyett (egyébként épen latinos példáink között van a *református* is!); *liberál-t, rigoros-t, opportun-t* magyaros nyelvérzékű ember soha sem fog mondani, s a Nyelvőr volna az első, aki megbélyegezné ez alakokat a latinos formájukban megállapodott *liberális, opportunus, rigorózus* helyett (hiszen ez utóbbinak édes testvére, a *minuciózus* szintén ott volt deákos példáink közt!); ugyanígy van a dolog a többi ránk fogott csonka szókkal: a *státérfiúval, a politik*-kal, *princip*-pel, az *aristocrat—democrat*-tal is, nem is említve a *contradict*-et, amely a magyarban tudtommal semmiféle alakjában sincsen meghonosodva, és a *Socrat*-ot (*Sokrates* h.), amely utóbbi csonkításmód ellen a Nyelvőr teljes életében küzdött.

Es épen itt van közöttünk és a F. K. szerkesztője között a nagy különbség, mi sem a latinos, sem a németes alakot nem mondjuk általános érvényűnek, mi nem akarunk a nyelvtényeken okoskodással, egyöntetű, következetes latinositással, még kevésbbé németesítéssel erőszakos változtatást előidézni. A *pozitívus, konkrétus* iránynak pedig épen ez a megbocsáthatatlan hibája. Ez a különcdőlő, kellő nyelvtudományi alap nélkül orthologuskodó irány erőszakot akar nyelvünkön elkövetni, s ez az, ami ellen a Nyelvőrnek tiltakoznia kellett és kell is mindenkor. Minálunk a nyelvhelyesség kérdésében mindenki hivatott bírónak tekinti magát, még pedig nyilván a velünkszületett jó magyar nyelvérzék alapján. A tiszta nyelvérzék ad is jogot a nyelvhelyesség kérdésében való döntésre, de csak bizonyos határig. Ez a határ pedig ott van természetesen, ahol az öntudatlan nyelvérzéknek a pusztá okoskodás nem vág a szavába. Már pedig a „*passzívus* ellenállás“-féle beszédét nem a magyaros nyelvérzék, hanem tisztán az okoskodás, még pedig a ferde okoskodás diktálta és terjesztgeti.

De még kell egy-két részletről szólnom. A F. K. szerkesztője a meg nem értett Nyelvőrré alább azt is ráfogja, hogy mi *praktikus* helyett is talán *praktisch*-t szeretnénk mondani. Ugyan-ugyan! Hiszen a *praktis* már nem is egyszerűen csonkított latin szó, hanem sült német változata a *practicus*-nak; mi pedig nemhogy meg nem honosodott német szavakkal akarnók a magyar stílust elékteleníteni, hanem még a *pozitív, negatív* stb.-féle latin szavaknak a használatát is a legelkerülhetlenebb szükség fokára szeretnők leszállítani.

A *sociolog* helyett — megnyugtathatjuk — mi is magyarosabbnak tartjuk a *szociológus*-t, valamint hogy mi is *filológus*-t, *filozófus*-t szoktunk emlegetni. Am a nyelvfejlődésnek tárgyilagos (olv. *objektívus*) szemlélője, a nyelvész itt is kénytelen megállapítani, hogy a mai világban minálunk sokkal több a hazafiatlan *demagóg*, mint a jó magyar *demagógus*.

Még egyet. A F. K. szerkesztője a *pozitívus*, *diszkrétus*-féle beszéd elleni fölszólalásunkat a főntebb idézett ráfogásokkal eltorzítván, így kiált föl: „Ennyire súlyedt a magyar nyelv őrzése Szarvas Gábor halála óta“. Legyen nyugodt, t. szerkesztő uram, a felől, hogy ebben a *modernus* nyelvhelyességi kérdésben minden ép nyelvérzékű ember a Nyelvőr, tehát Szarvas Gábor szellemét vallja, azét a Szarvas Gáborét, aki a Nyelvőr füzeteire az év első hónapjaiban a II. évfolyamtól, 1873-tól kezdve mindenkor *január*-t és *február*-t nyomattott.

Avagy oda jutottunk-e, hogy a két magyar hazában immár csak azok beszélnek jó magyarsággal, akik *januáriust* és *februáriust* mondanak?

ZOLNAI GYULA.¹

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Páruska, párusiztoly. Takáts Sándor a Századok 1907. évf. 646. lapján a szádobági huta történetéről szólva, egyebek közt ezt a régi mondatot idézi: „*páruskáját* és pallosát kérte [t. i. Farkas István uram] s ment reá *páruskával* és egyéb fegyverrel“; majd, a saját elbeszélése szövegébe iktatva, ezt: „vagy *páruskára*, vagy kardra“ [t. i. kell a párusadálnak történnie]. Csak sajnálnunk lehet, hogy a cikkíró nem érezte kötelességének a *páruska* mivoltának a megmagyarázását is, hanem e helyett egy lap alatti jegyzetében olyasmire hivatkozik, ami a dolgot épenséggel nem teszi világosabbá. Takáts ugyanis e megjegyzésében egy régi 1713-iki összeírásnak azon mondatára utal, amelyet annak idején (Száz. 1906. 640.) mint egy ismeretlen jelentésű régi magyar *gáz* szónak bizonyítékát óhajtott volna fölhasználni. A kérdéses mondat, amint a Századok 1906. évf. 831. lapján betűszerint közöltem volt, a következő: „Egy német njeregh, és egj *Gápusárpuska* komérdinernek“. Azonban a szöveg írására nézve nyomban megjegyeztem ott, hogy az eredetiben voltaképen *Gáz pár* van írva, illetőleg, hogy a *Gápusár* szó *z*-je és *p*-je egymástól kissé távolabb állanak úgyhogy a hat betű két szónak is olvasható. Akkor annak a nézetemnek adtam volt kifejezést, hogy az idézett mondatban semmiféle *gáz*-ról nincs szó, hanem valami különös nevű *gápusár-puskáról*, vagy talán *Gápusár-puskáról*. Később a Századok szerkesztője is úgy vélekedett, hogy mégsem csalódom, mikor azt hiszem, „hogy a két szórész egy szóba, összetartozik s a puskának valami eddig ismeretlen fajtáját jelenti“ (Száz. 1906. 927.).

Most Takáts, a régiségben szintén előkerülő *párusiztoly*-ra is hivatkozva, azt vallja, hogy a főntebbi, 1713-iki mondatban is az említett *pár-*

¹ A Nyr. 37: 83. I. megjelent közleményemben javítandók a köv. sajtóhibák: alulról a 4. sorban *nevő* h. olv. *névő*; való h. olv. *valo*. Z. GY.

puskáról van szó. Ezt alig írhatjuk alá. Mert ha *párpuska* jár ki abban az összeírásban a „komérdinernek“ (kammerdiener), akkor ugyan mit jelenthet előtte a *gáz* szó, s mi lehet az egész „*gáz párpuska*“? Az 1713-iki homályos mondatra való hivatkozásnak tehát e bökkenök megfejtése nélkül semmi értéke nincs, főképp mivel a „műveltségtörténeti közlemény“ írója — amint már megjegyeztük — magáról a *párpuska* és *párpisztoly* mivoltáról sem adott fölvilágosítást.

Ami ezt az eddig tudtommal sehohsem tárgyalt két fegyvernevet (*párpuska*, *párpisztoly*) illeti, megjegyzem, hogy több adatban előfordulnak azon idézetek közt is, amelyeket Nagy Géza *A magyar viseletek története* című munkájának magyarázó jegyzeteiben (237. l.) sorol elő, de nevezetes, hogy külön fegyvernév voltukat Nagy Géza nem veszi észre, mert *párpuskáról* és *párpisztolyról* könyvének szövegében nincs szó (170. l.). Ezek az adatok mind Radvánszky *Magyar családélet és háztartás*-ából valók. Az egyik 1643-ból: „Vaygon e gy szép ezüstös agyú pár *pisztolyom*“ (II. 287.). Utána ugyan nyomban ezt olvassuk: „Vaygon e gy más pár *rezes agyú*. Vaygon e gy pár *viseltes pistolyom*“, amiből azt gondolhatnók, hogy az előbbi mondatban talán egyszerűen e gy pár, vagyis két darab *pisztolyról* lehet szó; ámde a szórend, az *egy és pár* közé vetett hármás jelzői kifejezés, ezt az értelmet alig engedi meg; másrészt meg a második mondat okoz bökkenőt: vajjon így értendő-e: ‘vaygon e gy más pár (*pisztolyom*), *rezes agyú*’ vagy pedig: ‘e gy más pár (az az más két darab, t. i. *pisztolyom*), *rezes agyú*’? A második adat 1650-ből: „Egy pár *pisztoly* tokostól“ (II. 303.). Ez a hely azonban kétféleképp is érthető: ‘e gy párpisztoly’ és ‘e gy pár (2 darab) *pisztoly*’. A harmadik adat 1688-ból: „Egy *kisded pár puska* Lazarin Cominazo munkája 6 frt.“ (II. 389.). Itt alig hiszem, hogy a *pár* két darabot, régiesen bokrot („ein Paar“) jelentene, noha ez előtt a hely előtt is e gy kétféleképp érthető mondat áll: „1 *pár puska* nyereg föbe való.“ A föntebbi Takáts-féle adatokban pedig a *párpuska* határozottan összetett szónak látszik. (Még e gy hely volna Radvánszkyban, de itt valószínűbb az ‘ein Paar’ jelentés: „Kálmándi Istvánnak [t. i. hagyom] *viselő e gy pár pistolyomat* lodingostúl“ III. 293.).

A Nyelvtört. Szótár sem a *párpuskát*, sem a *párpisztolyt* nem ismeri ugyan címszavai között, azonban a „par; paar“ jelentésű *pár* cikknek második idézete, Gyöngyösi Murányi Vénusából, nyilván a kérdésbeli *párpisztolyt* mutatja. A hely a Badics-féle kiadás szerint (III. r. 264. vsz. OK. 175. l.) így hangzik: „Mikor már ily utat nyitott próbájához, Vészen e gy feltekert *pár pistolyt* magához“. (Badics sem talált magyarázni valót a helyen, épúgy mint Nagy Géza a föntebbi adatokon.) És talán ide való — bár biztosan nem merném állítani — a NySz. *pisztoly* cikkének utolsó idézete is, Kónyi Hadí románjából, amely kellően kiegészítve így szól:

„Hanem Demirhám szöll: már el-jött az óra,
 Hogy dolgunk el-válljon roszra avagy jóra,
 Azért jöszte velem-ki *e gy pár pistóra* [értsd: e gy pár *pisztolyra* v. e gy *párpisztolyra*?]
 Ki-rántja Demirhám ezzel e gy *pisztolat*,
 De valahogy törté rugójának tollát“ — stb.

Hogy minő puskát, illetőleg pisztolyt jelentenek az elősorolt adatok, nem tudom megállapítani; épen azért tettem őket szóvá, hogy olvasóink figyelmét is fölhívjam ez eddig ismeretlen fegyvernevekre.

ZOLNAI GYULA.

Korszovát. Örömmel olvastam Simonyi Zsigmond „Korcovát“ cikkét, (Nyr. 37: 38—39.) mert mikor a Debreceni Füvészkönyv nyelvével foglalkoztam (MNy. 3: 438—447.), sehogysem tudtam megmagyarázni e szó származását. — Viszont most én szeretnék örömet szerezni Simonyi Zsigmondnak, mikor közlöm vele, hogy a korszovátnak a Füvészkönyvbéli jelentése nagyon talál az ő fejtegetésével.

Diószegi és Fazekas ugyanis a terminológiájukba vették föl a *Korszovát*-ot, ott, hol a mag külső részének változásáról beszélnek. (Bevezetés 22. lp.) Szerintök: „Korszovát (Arillus) olyan borítékja vagy köpönyegje egy magnak, a'melly éréskor róla néha leválik, p. o. a' Ketskerágobann, a' Mályvábann“.

Szóval a sokféle alakú korszovát még átvitt értelemben is valami ruha-, még pedig derék-, kabát-, zubbony-félét jelent és így bizvást eredhet a német „das kurze wát“-ból.

KARDOS ALBERT.

Tájszókról. Csëndörös. Új-Hodos pusztá mellett (Enying vidékén, Veszprém megyében) a Lajos-Komáromba vezető úton volt azelőtt egy jókora cserjés hely, az volt a neve: *Csöndörös*. Egy pár évvel ezelőtt kivágták, kiirtották, s vele együtt talán ezt a szót is kiirtották arról a vidékről. Más vidékről sincs említve ez a szó a MTsz.-ban, pedig ime, amint Pápai Páriz szótárában lapozgatok, egyszerre csak szemem elé kerül a Dunán túl oly sokszor hallott kifejezés — mint s z é k e l y tájszó: „*Tsenderes hely*: (Sicul.) Bokros hely. Fruticetum, das Gesträuch, Gestrüppe“ (1801-i Eder-féle kiadás). Ismét olyan adat, mely a székelységnek a Dunántúllal való kapcsolatára mutat.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kacéros. Dunaföldvári asszonytól hallottam a következő uraskodó kifejezést (feleletül erre a megjegyzésre: Ez a kis kakas lefogyott vagy mi!): „Nem is hízik az már! mihelyest *kacéros*, már nem hízik a kakas“. Nyilván félreértette az irodalmi *kacér* szót.

PÉCSI JÁNOS.

Nem félreértés, nem is uraskodás ez, hanem úgy látszik a *kacér* szó eredeti jelentésének megőrzése ('parázna'). — Ismét más eredetű a Budapesten hallható *kacérosné*, ahogy a kávéházi pénztárosnét nevezik, t. i. *kaszirosné*, a *kassza* kezelője.

A szerkesztőség.

Hanyagtan. Azt hiszem egészen ujdonsült szó nyelvünkünkben. Egy szapornyicázó (gyorsbeszédű) vénasszonynak a szájából hallottam Galambokon (Zala vm.). Mingyárt észrevettem, hogy igazában *hanyagot* akar mondani s csak a dologtalan, haszontalan analogiájára került bele szótárába ez a

szörnyszülemény. És ki meri mondani, hogy nyelvünk nem él, nem virágzik és gyarapodik ?

BAGYARY SIMON.

Gégyel. Jánosi Gusztáv szép Arden Enoch-fordításában olvasom : „Karbába adja gyenge gyermekök’. Enoch vevén kis tagjait tapintja, emelgeti, édesden *gégyeli*“. (O. K. 12. 1.). Régi nyelvünkben e szó: *gedél* alakban élt „Édesget, ámit, *gedél* a világ tsalárdságinak puhaságával. (Sz. D. M. Vir. 93.). A *gedélés* megvan MA.-ban (NySz.). A népnyelvében Vas megyéből s Aradról vannak a következő alakok följegyezve: *gigyérész, gigyérész, gögyörösész*. Jelentése sem a régiben, sem a népnyelvben nem egészen a. m. *dédelget*.¹ Czucz. Fog.-ék a *gedél* mellett megemlítik a *gégyel* alakot; de ez utóbbi önálló címszóval is szerepel s ott a *kegyel*-lel rokonítják. Ballagi (Telj. Szót.) szintén *gegyelt* ismer s két jelentését ismeri 1. *gedél*, 2. *kegyel*.

RUBINYI MÓZES.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók

Szemere Pál munkáiban.

Szemere Pál egyik legbuzgóbb nyelvújítónk volt. Számtalan új szót alkotott, de ezeket munkáiban csak ritkán használja. Az alkotott új szót csakis társadalmi úton emlegetve, magyarázva teszi próbára s így igyekszik ellesni életrevalóságát. Ebben a munkájában hosszú és fáradságos tanulmányokat tett, úgyhogy az Akadémia előtti időkben egyik legkészsültebb nyelvésziünk volt. Tanulmányozta a régi nyelvet, kivonatokat készített magának a régiebb és újabb könyvekből s kiírta belőlük az érdekesebb szókat és szólásmódokat készülő nagy lexikona számára. Ebben mintegy történeti fejlődésében akarta bemutatni a magyar nyelvet s felhasználta hozzá a Kulcsár-kódektől kezdve a kedveltebb írók munkáit egészen a XVIII. sz. végeig s még azon túl is.

De nemcsak a régi nyelvet tanulmányozta és ismerte, hanem ismerte a népnyelvet is. Bizonyítják ezt nyelvészeti munkái és levelei, ahol több ízben hivatkozik a népnyelvre s közül tájszavakat is. Használ tájszavakat munkáiban is.

Ezeket a tájszavakat kerestem ki s vettem egybe a MTsz.-ral. A maga használta tájszavak közül igen soknál, azoknál t. i., amelyek a régi nyelvben is megvannak, nagyon nehéz eldönteni, hogy ezeket a népnyelvből vette-e, vagy a régi nyelvből. Ilyenek: *kajács* (görbe, ferde); *kába* (esztelen, bolond); *puruttya* (lompos, rendetlen); *lízstláng* (finom buzaliszt); *galád* (pízskos, csúnya); *elnyellik* (elenyészik); *halháj* (halcsont); *peckes* (hetyke, rátartós); *renget* (ringat); *kalyiba* (gunyhó, viskó); *pözsög* (nyüzsög, hemzseg); *gúnya* (ruha); *lápa* (mocsár, állóvíz); *szegsárga* (sötétsárga); *soka-*

¹ Mindazáltal bizonyos, hogy *gégyel* és *dédel(ge)* egy közös régiebb alakból fejlődött. A *dédelget* alak csak egészen új korban lép föl. A szerk.

dalom (vásár); *megolvas* (elolvas); *ösztvér* (sovány); *agyarkodni* (irigykedni); *szenelő* (kandalló) stb.

A kikeresett tájszavakat két csoportba osztottam. Az elsőbe azokat helyeztem, amelyeket ő is mint tájszavakat közöl s megmondja a jelentésüket s a helyet, ahol használják, a másodikba pedig azokat, amelyeket maga használ munkáiban.

I.

armás: tizedes. 2: 219. (Sz.)
bakacsín: gyásznak való vászon 2: 219. (Sz.)
bimbolyog: ingadoz. 2: 219. (Sz.)
csihe: nagy boglya. 2: 219. (Sz.)
dobasz: horpasz. 2: 219. (Sz.)
fentér[?]: kaszafélkötartó fából vagy szaruból. 2: 219. (Sz.)
*gacsos*²: gáncsos, csámpás 2: 219.
gagyos: félrészeg. 2: 219. (B.)
golyhó: bohó. 2: 219. (B.)
*gyöngyöl*²: egy tekerics szösz. 2: 219. (B.)
*gyöntől*²: verve gyengít, puhít, fig. ver. 2: 219. (B.)
handrikál: svábul beszél 2: 219. (Sz.)
*hőröl*²: dőzsöl. 2: 219. (Sz.)
*leblencs*² [olv. *lebbencs*]: lepedő 2: 219. B. — Vö. 2. *lebbencs* MTsz.
lepeg: lepedes. 2: 219, (Sz.)
lezsák: heverő. 2: 219. (Sz.)
mamlasz: bohó. 2: 219. (B.)
mammog: fogatlan szájjal eszik. 2: 219. (B.)
mokány: „kevély, makacs; a borbélylegényekről mondatik.“ 2: 219. (B.)
monyók: mony vagy tojásnyi gomb. 2: 219. (Kiskúnság).
nebelg: „ez Erdélynek valamely részén szokásban vagy on s oly formát fest, mint az *enyelg*.“ 3: 124.
patázni: „patásdit játszani. Pápán e játékot magam is játszottam.“ 2: 219. (Veszprém m.)
*pityke*²: apró 2: 219. (Kiskúnság).
povedál: tótul beszél. 2: 219. (Sz.)

pöcsik: lólégy. 2: 219. (B.)
pöcsikél: a légy miatt hányja fejét a ló; fig. a szundikáló emberről. 2: 219. (B.)
serteg: sertehang. 2: 219. (B.)
somz, somt: diót hánt. 2: 219. (B.) (V. ö. MTsz. somzik).
suttyó: siheder. 3: 131. (Kiskúnság).
szepe: rőt, ló v. ember. 2: 219. (B.)
szerszeny: serény, gyors, fúrge. 3: 147 (S.)
szütyő: kis zsák. 2: 219. (Sz.)
targonca: szekérem. 2: 219. (Sz.)
tatarás: cifra. 2: 219. (B.) V. ö. MTsz. tataros, tatros.
vajrénye: „Még talán nem íram, hogy Horvát azért nem ízleli a *rényt*, mivel a konyhákön, Fejérvár körül, a rántotta: *vajrénye*.“ 3: 87.
varangy: nagy seb vara. 2: 219 (B.)
zsongol: szünyogszó. 2: 219 (B.)
zsovál: igen kér. 2: 219. (B.)

II.

bice-bóca: „Akkor is. midőn már sánta bice-bóca.“ 1: 113.
cincár: [macedóniai oláh]. A magyar pedig a németet sógorává, a tótot komájává, a cincárt diákjává felesleg is avatgatja fel. 1: 225.
csalit: „A tömpelyeg ne labyrinthus-e. *csomó, tiszta*: „A rozsnak *csomója* alig ad egy vékát s a *tisztáé* nem sokkal többet.“ 3: 151.
dana, nyelvel: „Amivel ők, én is élek azon elvvel, és amint ők, az én *danám* is úgy *nyelvel*. 1: 151.
duzmadt: haragos, duzzogó. „Csüg-

¹ Sz. = Szabolcs, B. = Borsod; a szók hazáját rendszeren megnevezi a szerző.

² A megcsillagozottak a MTsz.-ban nincsenek meg.

- gedt és *duzmadt* voltam délesteig.“
3 : 266.
- ekhós, sut*: „Másvitt nem jelent meg csupán csak a *suton*, vagy *ekhós* szekérben némelykor az úton.“
1 : 140. (V. ö. ekhó és sut MTsz.)
- clcsábül*: elszédül: „De hogyan mondom ezt? Csupán csak tréfábül, aki meghallotta szavam, *el* nem *csábül*.“ 1 : 151.
- galyabit*: összetákol. „Költésünk 2. valamint a jelen 3. alatti verszetében is csak *galyabitott* és nem építkezett.“ 2 : 52.
- görhöny*: kukoricapogácsa vagy lepény. „A görhöny nem béles, nem lepény a málé.“ 2 : 98.
- gözü*: álomszuszék. „A költész egészen más célú s eszközü, kibeen alvót ró meg, kimondja, hogy: gözü.“
1 : 132.
- ingesztel*: ingerel. 2 : 187.
- kalapcsizma*: posztó csizma. 3 : 135.
- kankós*: szűrös, szűrviselő. „De ezt sem foghatni meg, hogy a bécsi elegánok a *kankós* juhászt mí módon türhették el maguk között?“
2 : 269.
- katuskaság*: „A baj nem baj, csak bajszerep; s nem szobor, csak márványhasáb; nem dalmú, csak *katuskaság*: akkor jaj nekem szégyenynek fél-leánynak, fél-legénynek.
2 : 60. (MTsz.: katuska: hermaphrodita. Nagykúnság.)
- kerep*: kereplő. 2 : 60.
- kipcttyent*: kifeccsent. 3 : 243.
- koncsorog*: ácsorog. 1 : 167.
- kuccongat* [?]: magában elfojtva kacag.
3 : 107.
- lúgzás*: szapulás. 3 : 217.
- mátkatál*: enni- és innivalókból álló mátkaaajándék. „Apolló, kit az egekbe ambróziás *mátkatál* mellett Gráciák vesznek be.“ 1 : 96.
- padlan*: a sír aljában oldalt vájt üreg.
1 : 97.
- peshed*: „Én itt magamban peshe-dek.“ 1 : 97. (V. ö. MTsz.)
- petyeg*: csacsog. 3 : 244.
- suta*: „Sőt a „bort megissza magyar ember“ után magyar-embert itt is ferdén lát és *sután*.“ 1 : 158.
- túl a dunai*: „Mit mivel a túl a dunai literator.“ 3 : 123.
- üszög*: halvaszületett idétlen gyermek. „Nem kértem, lett volna-e az *üszög-ből* gyermek; s leány lett volna-e vagy fiú?“ 3 : 240.
- vickándozik*: „Mig bennünk a friss vér pezseg s vickándozik.“ 1 : 91.
- vonogatódzás*: vonakodás. „A *vonogatódzás* s később üdvezlő tisztelete a leány iránt.“ 2 : 141.
- zung*: zúg, zümmög. „Mert a bimbót földi rózsának sejtettem, ekképen *zungottam*, ekképen zengettem.“
1 : 143.

SIMONYI KÁLMÁN.

Tréfás kifejezések.

Csíkmegye.

közbenjáró. székerrúd
kételején csúszó: szán
lesbeteg: macska
éjjeli bátor: kutya
lőbadugó: hám (lőszerszám)

szöktető: bál
dóvasztani: kísérni? („haza dóvasztom a szöktetőből“)
merenda: elemózsia (élelem)
körülmény (tréfásan): abroncs.

Hát illet ki hallott: Szomszédasszony, azért jöttem, egy kicsit *típiskoltam* (dagasztottam) és a *gyujtőlíkját* (kemence) legyen szíves idadni, hogy *rittyentsek bé* (kenyeret bevessek).

ERDŐS DEZSÓ.

Gúnynevek.

Aligos. Angol bajuszu, Almási. Batka. Bajusz. Bába. Bakter. Bányász. Böndő. Budiculáp. Bögre. Csicsi. Csaplár. Csizmafű. Dallos. Dura. Dongó. Ényí. Faggyas. Fakanál. Fakatí. Galuska. Gombos. Györgymester. Hátulszíp. Hatszáju. Hagymaszár. Hutás. Isten egere. Jérce. Jóljárt. Juhgolyó. Karórágó. Kalári. Kengyelfutó. Kapusi. Kigyós. Kisgazda. Kirmic. Kompár. Kolerás. Kutyavacok. Kokogyi. Kítelen. Köpü. Kucora. Kuli. Lágymosó. Lakat. Léha. Liboc. Makkhetes. Macskás. Miglesz. Méla. Méhes. Matóla. Muszkacár. Nagycsecsü. Nagycsizma. Nádszáli. Nyalka. Nyakigláb. Nyolcfont. Nyálás. Nyomor. Ondó. Olajútó. Oplítán. Osztréger. Orsvai. Papucsos. Pacanyó. Parti. Purzsás. Poli. Píritos. Püspök. Profuc. Rivó. Rókafuró. Rózsaszájú. Rocska. Sörgödör. Sete. Szárazrak. Szeglet. Szórmókus. Szityusi. Szórtarisznya. Tapsztó. Tyukláb. Vágási. Vágott száju. Vicsori. Vitorla.

(Hajdunánás.)

BARCSA JÁNOS.

Nyakvágó (el akarta egyszer a nyakát vágni), Orratlan (igen nagy orra van), Cvejsritt (jól tudta egyszer a „zweischrittot“ jární), Lazsnak száju (idomtalan nagy szája van), Hóborgós (hóbortos ember), Sisinyóre (részt vett az olaszországi hadjáratban és mikor haza jött mint obsitos, elmesélte, hogy Olaszországban csak úgy szólítják meg egymást az emberek: *si signore*: azóta rajta maradt a gúnynév), Móric (mert egy ilyen nevű zsidó lakott nála), Valódi zsidó (mert a kereskedése előtt levő táblán rajta van: valódi kávé, valódi rizs, valódi petróleum).

(Lovasberény, Fehér m.)

FELEKI SÁNDOR.

Bábos. Bubi. Butykos. Bojtya. Bregán. Buzgán. Csikkas. Csivari. Dimdámum. Darabos. Dudilla. Gedus. Gilígó. Göbös. Hallári. Haris. Hurkos. Kotlik [e h. Gottlieb.] Kolongya. Komherc. Kupi. Kore. Karé. Náni. Pantyó. Pacsak. Patyi. Pacingó. Pintye. Pite. Pila. Písla. Petus. Potyós. Rágós. Szöri. Tagyi. Tükör Mári. Troknya. Zsándarasszony.

(Börvely, Szatmár m.)

BODOKY ZOLTÁN.

Bugyi. Csészko. Péták. Fűr. (Kis, fűrge asszony). Sós. Rica („rapos embér“). Krécsko. Nyakó. Cifra. Kocsis (való [a. m. egész] életiben mindég kocsiskodott). Savnyák. Serégekergető („Seregélykergető; nagyokat lépkéd oszt a kezit még úgy lóbája min ha kapkonna valami után“). Mafladar. Duhaj (püffeszkdő). Csanyi. Trikács. Bundzsi. Halál (sovány ember, „ha aréb taszják, aréb mén“).

(Bajmok, Bács m.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

Magagyütt N. (Előbb ő maga telepedett le, s családja csak később jött meg). *Lazsnakos N.* (lucskos, sáros). *Csakhuszkrajcár N.* (szava járása). *Nyakigláb N.* (hosszúlábú). *Sutyus N.* *Kis tömlő N.* (alacsony, kövér). *Nyali N.* *Kis kormos N.* *Papamózses N.* *Szurdik N.* (mosdatlan). *Csalí N.* *Lébés N.* *Majslí N.* *Vöröscérna N.* *Gyítsü N.*

(Mocsa, Komárom m.)

TÉGER BÉLA.

Hasonlatok és szólások.

Remeg, mint a miskolci kocsonyában a béka.
 Ugy él, mint a Toldi Miklós lova.
 Fel sem veszi, mint a ritka sövény a lyukat.
 Kelj fel! a koldus már a kilencedik falut járja.
 Nem lesz neked soh'se egész kenyered.
 Megyeresi sugás Aranyosra hallik.
 Ott van ahol a laki zsidó.
 Menyem nem leányom, vöm nem fiam.
 Éhes, mint a molnár csibéje.
 Ne ott seperj, hol a papok táncolnak.
 Nagyot hall, mint ősszel a molnár.
 Kê kereste János gazda, kê igya meg, kének kell az erő.
 Vergődik, mint csuka a horgon.
 Hirit hallja, mint cigány gyerek a forralt tejnek.
 Egy tyuk ajja, mind palozsna.
 Ugy maradt rá, mint számárra a fül.
 Olyan, mint az egy éjjeli fagyás.
 Ellopná a holtról a szemfödelet.
 Meginnád az Isten köpönyegét.
 Papé a miatyánk, mesteré az ammen.
 Lesi, mint az éh' (éhes) tyuk a nyálat.
 Legel, mint a megyeresi toronyba a bika.
 Válogat, mint tót a hajnalba.
 Nevet, mint a fazekas, mikor feldől.
 Kivette, mint molnár a vámot.
 Annyian vannak, mint a markotai ördögök.
 Megadta, mint öt ember hatnak.
 Megráznak, mint Krisztus a vargát.

(Dunántúl.)

LÖWINGER MÓR.

Szólások.

Két bolond egy pár: megtalálja zsák a foltját: jól összeillenek.
 Mindig jár a lába, mint az ördög motollája: a gyerekről mondják, ha ültében lóbálja lábait.

Se szól, se beszél, csak nyakon üt eccerre: azt se mondja mér(t).

Érdekes, mint tűnik el a falusiaknál a *kend* szó, mikor városba mennek lakni, hol mindenki magázza egymást. A faluban még általános, hogy a férjét „megbecsüli“, *kendezi* az asszony, a városban már a fiatalok magázzák, vagy rendesen tegeznek egymást. És a szülőkkel együtt kihal a faluról hozott *kend* (*kê*), ahol még az anyjuk így hívta be az apjukat: Gyű kê be, Józsi!

Még érdekesebb, amikor kétszer is kiteszi a *kend* megszólítást: Gyű kê má be kê is, Józsi!

(Pest m.)

HORVÁTH KÁLMÁN.

Hasonlatok.

Van szaga mind a csai (csó-i) mákosmetétneg bucsukor.
 Püffög mind a Csonka Nani kásájo. (Neheztel.)
 Gondukodik mind e mēnkü a faluvigin.
 Fol mind e zsidóbu a rongy.
 Teli van hazutságge, mind a barát álélujáve.
 Rágyüt mind e Beke Kati szemire.
 Kereskēdik mind e velēmiek tehenē (amelyet, mivel nem jól viselte magát, jól megverték.)
 Annyi-amennyi, mind a Bende pénzē (nincs jól megolvassa.)
 Nizēget min Geci Kūszögön. (Szerdahely, Vas m.)
 Űgy űl mind ēh hetfen forint. (Vép, Vas m.)
 Annyi lyán van minálunk, ha kutyáro dobnak is lyárro esik. (Vép.)
 Válogat az itēbe mind a dabronyi embēr a nyavalábo. (Zanat, Vas m.)

VARGA IGNÁC.

Közmondások.

Először meg kell enni a kenyérnek a héját s csak aztán jön a bele.
 (Minden dolognak nehéz a kezdete).
 Nem érzi meg a disznó, ha egy szál sörtéjét kihuzzák.
 Aki már amogy is olyan kopasz, könnyen meg lehet azt fésűlni.
 (Somogy m.)

VOLÁK LAJOS.

IZENETEK.

M. J. dr. A *ski*, ill. a norvég kiejtés szerint *si* szó igéje így volna: *sizni* (mint *kocsizni*, *korcsolyázni*.) Ámde van a *si*-nek igen jó magyar neve is; a csallóközi nép ugyanis azt mondja: *sikló* és *sikolya* (l. bővebben a Vasárnapi Ujságban 1893. márc.) Ez az utóbbi alak nyilván már a *korcsolya* mintájára módosult; minthogy pedig az eleje véletlenül a *si*-t is magában foglalja, ez a kettős hasonlóság nagyon megkönnyitené a szónek elterjesztését. Az alakulóban levő *si-klub* tehát szépen nevezhetné magát *sikolyázó-körnek!*

H. F. Az *apámé*-féle vitában önnék van igaza. Rég elavult latinosenémetes fölfogás, mely szerint ez az *é*-képzős alak genitívus, tehát birtokos jelző volna. Hiszen nemcsak a birtokost, hanem egyszersmind és hangsúlyozottan a birtokot is kifejezi s mondatbeli értékére nézve alany (alanyeset); ép azért van tárgyesete is: *apámét*, lehet helyhatározó: *apáméban*, *apáméig* stb. stb. Ha birtokos jelző volna, nem lehetne tárgyesete, nem vehetné föl a helyragokat stb. *Apámét*, *apáméhoz* szintén kifejezik a birtokviszonyt, épúgy mint a ragtalan *apámé*, de azért nyilvánvaló, hogy nem birtokos jelzők. — Ellenben a másik kérdésben nem önnék, hanem a másik félnek van igaza. A *Kada-utcai elemi iskolát* a helyesírási szabályok szerint nagy *K*-val írjuk (l. Az új helyesírás és Iskolai helyesírás c. füzetekben

18. §. 4. pont 3. bekezd. végén s a 2. jegyzetet). Az uralkodó szokás a személynevekben megőrzi a nagy betűt, nyilván azért, mert aránylag ritkább a belőlük képezett összetett köznévi és melléknévi, minők *Andrássy-út* stb. (az utcaneveket úgy is tulajdonneveknek vehetjük) és *Andrássy-úti* stb. Csak a legrégebbekkel s leggyakrabban használtakkal teszünk kivételt: *lipótvárosi*, *ferencvárosi* stb., mert ezekben nyelvérzékünkre nézve jobban elfakult a személy képzete.

Sz. Zs. Tökéletesen igaz! Az olyan rövid s egységes mondat szerkezetekben, minő „az én olajam tisztább mint a víz” nem kell pontoskodni és fontoskodni a vessző kivételével. Egyáltalán nagyon pazarul bánunk az írásjelekkel, a németeket utánozva. Már Greguss Ágost kardoskodott az egyszerűbb francia s angol központozás követése mellett. Egy pár évvel ezelőtt Wekerle László közölt a Nyr.-ben figyelemreméltó cikket a központozás egyszerűsítése érdekében.

Beküldött kéziratok. Melich J. Karácsony. — Verő L. Vándor magyarok. — Pintér J. A Magyar Simplicissimus. — Kulcsár Gy. Az idegen szavak átvételéről. — Bérczi F. Somolyog. — Benkóczy E. Népies orvosságnevek. — Zolnai Gy. Bél. — Böngérfi J. Régi műszók. — Gulyás I. Tudákos stílus. — Kardos A. A Debreceni Fűvészkönyv új szavai.

Beküldött könyvek. Asbóth O. Szláv jövevényszavaink I. (Akad. értekezés. Ára 2 K.) — Bajza J. Bajza József, emlékbeszéd. Bajza József költői nyelvéről. (Különnyomatok az Egy. Philol. Közönyből s a M. Nyelv-örből.) — Csűrös F. A Debreceni Fűvészkönyv és írói. (Kiadta a Csokonai-kör, Debr. 1907.)

Gyulai P. Dramaturgiai dolgozatok (Franklin t. Két k. ára 16 K, kötve 22 K). — Mokus Gy. Iróink életéhez. (Bpest, a szerző kiadása). — Magyar katonai közlöny (új havi folyóirat, szerk. és kiadó hiv. Bpest, M. kir. honvéd Ludovika Akadémia). — A jászvári premontrei kanonokrend névtára 1908.

Suomi 4. folyam 5. k.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kränter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótáriróadalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szófár. Bevezetésül a hivatalos iskolai helyesírás újításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkal bővítve*. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.